

Loppu

II

Kapitalismista

Joonas Honkima

SISÄLLYSLUETTELO

Johdanto	3-5
Todellisen talouden kaipuu	6-10
Miten ratkaista ratkaisematon?	11-16
Uusliberalismi ja Hobbes	16-28
Muutama merkintä kognitiivisesta (bio)kapitalismista	29-35
Oman onnen sepän monet haasteet	36-43
Ja tätä me kutsumme kehitykseksi	44-46
Meno on kohtuullisen postmodernia	47-49
Katsellaan speaktaakkelia	50-55
Arvon panttivangit	56-68
Mistä vipuvarsi?	69-75

JOHDANTO

Sarjan toiseen osaan on kerätty joukko tekstejä, jotka laajasti ottaen kertovat kapitalismista. Lukijan ei kuitenkaan kannata olettaa, että löytäisi niistä jonkin tyhjentävän esityksen. Teoksen pituus paljastaa tämän jo osaltaan. Teksteihin kannattaakin suhtautua eräänlaisina välähdyksinä aiheesta. Niiden tarkoitus on houkutella lukija astumaan sille polulle, jolla olen itse seikkaillut.

Mitä siltä polulta sitten löytää? Kaikenlaista sellaista, mitä ilmeikään olisi varmasti voinut elää. Olen toisinaan pohtinut, olisiko elämäni iloisempaa, jos en olisi ajautunut pohtimaan näitä kysymyksiä, joista nyt kirjoitan. Ehkä maailma ei tuntuisi niin sietämättömän vieraalta, koska olisin puhtaasti osa sitä. Ehkä nauttisikin enemmän harrastuksistani, tekisin perheeni kanssa useammin hauskoja asioita ja näkisin maailmaa kuin murehtisin turhuuksia. Toisaalta olisi mahdollista, että elämä olisi mennyt toisella tavalla, kohdellut minua huonosti, jolloin en kuvittelisi edes tällaisia asioita tekeväni sen sijaan, vaan olisin vieraiden voimien viettävänä. En ymmärtäisi tilannettani. Ehkä tieto on lopulta aina parempi kuin tietämättömyys, mutta kuten ensimmäisessä osassa pohdittiin, pitää elämässä olla myös annos mystiikkaa. Vaikeaa on päättää, minkä asian jättää mystiseksi.

Pohdin, että olisin liittänyt tähän osaan jonkinlaisen esseän työvoimasta, koska en usko, että ilman kyseistä käsitettä voi ymmärtää kapitalismia. Osa teksteistä kun

saattaa olettaa liikaa sen suhteen, että lukija on tuttu käytettyjen käsitteiden kanssa. Tyydyn kuitenkin vain tekemään siitä merkinnän johdantoon. Työvoima on siis mahdollisuutta tehdä jotakin. Se on potentiaa. Marxia lainaten, työvoima on se, mikä aktualisoituu työssä.¹ Se on siis kykyä sellaisenaan. Pyydänkin lukijaa pitämään mielessä, että työvoima ei ole siis sama asia kuin työ eikä sillä viitata myöskään tiettyyn työläisten joukkoon, vaan tähän *mahdollisuuteen*.

Jos vertaan tätä “kokoelmaa” sarjan aloittaneeseen osaan, on sävy paljon maanläheisempi. Tässä osassa tullaan myös lähemmäksi sitä *minua*, joka on paljon todellisempi toisille kuin edellisessä osassa esiintynyt. Lopulta me näet olemme pitkälti sitä, mitä näytämme ulos tai teemme. Meidän sisäisellä maailmalla on hyvin vähän tekemistä sen kanssa, mitä me *todella olemme*. Silti minäkin, kuten suurin osa ihmisistä, pidän omaa sisäistä maailmaani todellisempänä, vaikka tiedän vallan hyvin, että näin ei ole. Siksi minun oli aloitettava niistä teksteistä ja edettävä nyt käsillä oleviin teksteihin. Kenties se heijastelee jotain psykologista tarvetta näyttää *kuka minä todella olen*.

Kirjasen loppupuolella on muutama kirjoitus, jotka olisivat luonteeltaan voineet ilmestyä myös sarjan kolmannessa osassa. Katsoin kuitenkin parhaaksi liittää ne tähän kokonaisuuteen, koska niissä on paljon sellaista, mikä on olennaista kapitalismin analyysille. Erityisesti kirjoituksessa *Arvon panttivangit*, vaikka se

---

¹ (Marx 2013, 120)

ehkä tarkoitukseltaan olisi sopinut enemmän kolmanteen osaan, jossa sukellaan täysin politiikan maailmaan.

Vaikka olenkin säästänyt poliittisimmat kirjoitukset kolmanteen osaan, täytyisi olla sokea, jotta ei huomaisi politiikkaa näissä teksteissä. Vaikka monissa teksteissä on jotain sellaista, jota voisi kutsua “tieteelliseksi pohjavireeksi”, niin niiden tarkoitus on alusta asti ollut puhtaan poliittinen. Kirjoitan tämän auki siksi, että lukija voi ymmärtää ne lähtökohdat, joista tekstit on kirjoitettu.

On myös syytä huomioida, että ensimmäisessä osassa kuvaamani “katkos” ajattelussani ei liikoja ole vaikuttanut näihin teksteihin tai niissä esitettyihin ajatuksiin. Katkoksen vaikutus voidaan huomata kunnolla vasta mainituissa tulevissa poliittisemmissä teksteissä, joskin kyseessä ei ole kovin dramaattinen muutos. Henkeä ei tarvitse siis liikoja pidätellä.

- Joonas Honkimaa

Lähteet:

Marx Karl 2013. Capital – A critical analysis of Capitalist Production, Volume 1 & Volume 2.

Wordworth Editions Limited. Hertfordshire

TODELLISEN TALOUDEN KAIPUU

Niin vasemmistolaisissa kuin paikoin oikeistolaisissakin piireissä kaivataan monesti takaisin *todelliseen talouteen*. Tiedättehän, talouteen, jossa tehdään oikeita asioita ja oikeita tekoja. Pois halutaan pyyhkiä kaikki se turha ja epäilyttävä, jota finanssimaailman pelurit edustavat. ”Kun tämä vain saataisiin tehtyä, koittaisi taas kultainen aikakausi!”, huokailee moni.

Asiassa on kuitenkin yksi mutka. Rahoitusala ja tuotantoa on mahdotonta erottaa. Rahoitusala on kaikessa taloudellisessa toiminnassa olennainen osa-alue. Teollisuus ja palvelut muodostavat rahoituksen kanssa symbioosin.² Todellisen talouden vaatijoilta unohtuukin, että kapitalismissa on kyse nimenomaan rahan kiertokulun itseliikutuksesta ja itselisyksestä. Se on kapitalismin ainoa *reaalin* ulottuvuus suhteessa tuotannon todellisuuteen.³ Todellisuus on siis se, missä ihmiset todella toimivat, mutta reaalin on pääoman ”abstrakti” haamumainen logiikka. Se määrää lopulta sen, mitä yhteiskunnallisessa todellisuudessa tapahtuu.⁴ Asiaa voi hahmotella myös toisesta suunnasta. Virén ja Vähämäki ovat esittäneet, että palkkaa ja tulonmuodostusta koskevat kamppailut kapitalistisessa yhteiskunnassa ovat ”sekundaarisia”. Perusteita tälle haetaan siitä, että nämä eivät kosketa itse pääomasuhteen

---

² (Lazzarato 2014, 20.)

³ (Zizek 2009, 14.)

⁴ (Zizek 2012, 19-20.)

olemassaoloa.⁵ Runnomatta aivan liian hävyttömästi näitä kahta näkemystä yhteen, voidaan kuitenkin havaita, että on olemassa kaksi tasoa. 1) Itse yhteiskunnallinen suhde ja 2) se mikä määräytyy tuon suhteen kautta. Rahoitusala ei ole siis mikään tuotannon keinotekoinen jatke. Se on mitä eniten ”tuotantoa” siinä mielessä, että se toimii osana tuotannon haamumaista logiikkaa.

Mitä siis tulee finanssitalouteen, se läpäisee nykyään kaiken. Talouden syklissä ei ole kohtaa, missä se ei vaikuttaisi. Maksat vaikka luottokortilla supermarketissa ja olet jälleen sen piirissä, kuten Marazzi muistuttaa.⁶ Poliitikko, joka siis vaatii paluuta ”vanhoihin hyviin aikoihin”, joutuu vastaamaan siihen, miten hän ajatteli tämän koko symbioosin, koko punoutuneen kokonaisuuden purkaa.

Suoritetaan lyhyt kertaus historiaa. Miten olemme tähän tilanteeseen päätyneet? Jos tarkastelemme 1960-1970-lukujen teollisuusvoittoja, laskivat ne valtaisasti tuona aikana. Marazzi on eritellyt syiksi mm. massakulutushyödykkeiden markkinoiden saturaation sekä pysyvän pääoman ja tuotantoprosessien jäykkyyden. Myös työläisten ”poliittisesti alaspäin jäykkä” palkka löytyy hänen listaltaan. Tämä kaikki johti siihen, että fordistinen kapitalismi ei kyennyt ”imemään” lisäarvoa työläisten elävästä työstä.⁷ 1970-luvulla voittojen lasku aiheutti rakenteellisen kriisin. Kasvu tyrehtyi, työttömyys ja kumulatiivinen inflaatio alkoivat

---

⁵ (Virén & Vähämäki 2015, 27.)

⁶ (Marazzi 2015, 30.)

⁷ (Marazzi 2015, 31.)

laukata.⁸ Tästä myllerryksessä todellinen finansoituminen alkoi. Se oli vastaus pääomasuhteen fordistiselle kriisille. Suhde piti siis uudelleenjärjestellä, mikä vaikutti lopulta myös “todellisuuteen” Kyse on pääoman uudennalaisesta poliittisesta järjestäytymisestä. Sen keinoina monetaristinen rahapolitiikka sekä finanssimarkkinoiden sääntelyn vapauttaminen.⁹ Kyse oli siis logiikan tietynlaisesta uudelleen määrittelystä, jotta yliote tuotannon todellisuudesta pystyttiin säilyttämään. Pelkkä yksinkertainen pyyntö palata johonkin olisi siis pyyntö pääomalle luovuttaa yliotteensa.

Slavoj Žižek on käyttänyt kuvausta pääoman solipstisesta spekulatiivisesta tanssista. Tuon tanssin tarkoituksena ei ole mikään muu kuin tavoitella lisää voittoja ja olla murehtimatta, miten sen liikkeet vaikuttavat yhteiskunnalliseen todellisuuteen.¹⁰ Poliittisesti tilanne on hankala. Yhteiskunnat ja pääoma ovat täysin toisiinsa kietoutuneita. Tanssi tekee tuhojaan, mutta sen luomasta virrasta kerätään myös veroja, joilla rahoitetaan yhtä jos toista. Vaatimukset tanssin täysimittaisesta seisauttamisesta yhdellä iskulla tarkoittaisikin koko yhteiskunnan verenkierron loppumista. Jos taas pääoman annetaan tanssia aivan miten se haluaa, murskaa se alleen lähes kaiken. ”Siksi se pitää kesyttää!”, huutaa varmasti jo joku, eikä hän aivan väärässä olisi. Häneltä tosin täytyy kysyä, miten

---

⁸ (esim. Duménil & Lévy 2005, 9.)

⁹ (Virén & Vähämäki 2015, 60.)

¹⁰ (Žižek 2008, 12.)

onnistunut se viimekertainen kesyttäminen oli? Eikö koko historia 1960-luvun jälkeen todista vain sitä, miten pääoma näytti, että se ei ole mikään työjuhta? Eikö historia 1970-luvulta eteenpäin todista, miten pääoma vapauttaa itsensä sosiaalisen sääntelyn rakenteista, jotka sille oli asetettu vuoden 1945 jälkeen.¹¹ Jälkikäteen onkin surullisin mielin helppo nauraa sosialidemokraattien vuoden 1952 puoluekokouksessa esitetylle puheenvuorolle, jossa kapitalismin katsottiin olevan jo puolustusasemissa ja voimat pitäisi siirtää kommunismin vastustamiseen.¹² Kapitalismi nousi köysistä ehkä vahvempana kuin koskaan ja tinttasi työväenliikettä ja -luokkaa suoraan leukaan ja nenään.

Lähteet:

Borg Olavi 1965. Suomen Puolueideologiat. Werner Söderström Osakeyhtiö. Porvoo/Helsinki.

Duménil Gérard & Lévy Dominique 2005. The Neoliberal (Counter-)Revolution. Teoksessa Neoliberalism: A Critical Reader. Pluto Press. London. Toim. Saad-Filho Alfredo & Johnston Deborah. s. 9-19

Lazzarato Maurizio 2014. Velkaantunut ihminen. Tutkijaliitto. Helsinki.

Marazzi Christian 2015. Finanssikapitalismin väkivalta. Tutkijaliitto. Helsinki.

---

¹¹ (Esim. Streeck 2014, 19.)

¹² (ks. Borg 1965, 71-72).

Streeck Wolfgang 2014. *Buying Time – The delayed crisis of democratic capitalism*. Verso. London/New York.

Viren Eetu & Vähämäki Jussi 2015. *Seutu joka ei ole paikka*. Tutkijaliitto. Helsinki.

Žižek Slavoj 2008. *The Fragile Absolut - or why is the christian legacy worth fighting for? The essential Žižek*. Verso. London/New York.

Žižek Slavoj 2009. *First as tragedy, then as farce*. Verso. London.

Žižek Slavoj 2012. *Väkivalta*. Otava. Helsinki

MITEN RATKAISTA RATKAISEMATON?

Tällä hetkellä kapitalismi on kriisissä kolmella tapaa, jotka vahvistavat toinen toistensa piiriteitä. Näitä ovat pankkikriisi, valtion tuloja koskeva kriisi ja reaalityalouden kriisi.¹³ Muun muassa Streeck uskookin, että kapitalismi ei ole tällä kertaa kuitenkaan *vain* kriisissä: se on *hajoamassa*. Se mitä todistamme tänään, voidaan retrospektiivisesti nähdä jatkuvana vaiheittaisena taantumisena. Yksittäinen kriisi olisi kenties vielä hallittavissa, mutta ei pitkän aikavälin yhteen kietoutuneita kehityskulkuja, joita Streeck käsittelee kirjassaan *Buying Time – The delayed crisis of democratic capitalism* (2014A). Jo pitkään OECD maat ovat pitäneet taloutta pystyssä suorittamallaan ”pistoksilla” fiat-rahaa. Kuitenkin – kuten Streeck huomauttaa – tämän rahallisen laajentamisen arkkitehdit kyllä tietävät, että se ei voi jatkua loputtomiin. Mutta aina yritettäessä päästä irti siitä, osakkeiden hinnat alkoivat laskemaan. Tämä on nähty niin Yhdysvalloissa kuin Japanissa. Poliittista päätöstä on täytynyt lykätä.¹⁴

Elämme siis aikakautta, joka heittää sumuverhon eteemme, mutta samalla estää paluun tuttua polkua pitkin takaisin, kuten aiemmassa kirjoituksessa *Todellisen talouden kaipuu* esitettiin. Kapitalismin kuolemaa on toki ennustettu aina, ja aina se on näyttänyt selviävän, mutta en voi olla tuntematta “ilmassa” jotain

---

¹³ (Streeck 2014A, 7-9).

¹⁴ (Streeck 2014B, 38-39.)

erityistä. Tuntuu siltä kuin järjestelmä polttaisi itseään kirkkaasti vielä viimeisinä hetkinään. Mutta toisin kuin monet optimistit, en ole aivan varma, mitä tuon romahduksen jälkeen on luvassa. Ehkä liekki ei polta vain järjestelmää?

Palataan kriisiin. Kriisiä voidaan tarkastella kasautumisen yhteiskunnallisen rakenteen kolmen vaiheen kautta. Ensimmäistä, *etsimisen vaihetta* seuraa taloudellisen taantumun ja kannattavuuden kriisi. Tämä on Prechelin ja Harmsin mukaan vaihe, jossa valtion ohjaajat sekä kapitalistit kokeilevat uudelleenrakentaa poliittis-oikeudellista ulottuvuutta, jotta saavutettaisiin tilanne, jossa pääoman kasautuminen helpottuisi. Seuraava vaihe on *vakauttaminen*. Nyt uusi kasautumisen sosiaalinen rakenne muodostaa pohjan korkeammille voitoille. Viimeisenä saapuu *hajoaminen*, missä paljastuu institutionaalisen järjestyksen kyvyttömyys ylläpitää kasautumista. Tällöin markkinat heikkenevät ja talous taantuu sekä muuttuu epävakaammaksi. Tämä pakottaa jälleen uuteen etsimisen vaiheeseen ja aloittaa syklin alusta.¹⁵ Mutta mitä jos uusi sykli ei ole käynnistymässä? Mitä jos kone kertaa kaikkiaan yskäisee? Vertauskuvaa voisi hakea vanhasta ihmisestä, jonka keho ei vain enää jaksaa herätä uuteen päivään. Poliittisesti ottaen tämä on niin mahdollisuus kuin uhka. Jos esimerkiksi vasemmistolla olisi tarjota jonkinlainen vaihtoehto, voisimme jopa seurata tilannetta toiveikkaana. Totuus on kuitenkin toinen: vasemmistolla tai minkään sortin sosialisteilla ei

---

¹⁵ (Prechel & Harms 2007, 5.)

ole tarjota vaihtoehtoa. Mutta ehkä tämä täysi *katastrofi* voi tarjota meille myös mahdollisuuden? Ehkä voimme viimein heittää menemään menneisyyden tuhkat ja ottaa sieltä vain liekin?

Mikäli hyväksymme ajatuksen, jota mm. David Harvey on korostanut, että pääoma ei ole *asia* vaan *prosessi*,¹⁶ näyttäytyy tilanne vieläkin mielenkiintoisemmassa valossa. Pääoma on veri, joka *virtaa* yhteiskunnan poliittisen ruumiin läpi niissä yhteiskunnissa, joita kutsutaan kapitalistisiksi.¹⁷ Mitä nimittäin tapahtuukaan keholle, jos veri lopettaa kiertämästä? Kuolema saapuu vieraaksi. Sitä ennen verenkiertohäiriöiden edetessä näemme monenlaisia oireita sekä yrityksiä korjata tilannetta. Jokainen entinen tehdaspaikkakunta tietää, mitä tapahtuu, kun veri ei tuo enää happea. Mikäli siis todistamme jatkuvaa verenkierron häiriötä globaalissa mittakaavassa, on myös suhtautumisemme muututtava. Mikäli veri kiertää kehossa enää keinotekoisesti laitteiston avulla, niin mikä pitäisi olla poliittinen lopputulema? Se on hyvä kysymys, koska jos tilannetta verrataan esimerkiksi 1930-luvun kriisiin, oli oikealla sekä vasemmalla edes jonkinlainen poliittistaloudellinen näkemys asiasta.¹⁸ Tällä hetkellä olemme kaikki surullisen hämillämme siitä, mitä tulisi tehdä.

Eräs oire tästä hämillään olostani on uskoakseni se sairaaloinen tarve puhua politiikassa vain arvoista. En edes tiedä kuinka onnellinen olisinkaan, jos joskus

---

¹⁶ (Streeck 2014B, 38-39.)

¹⁷ (emt. vi).

¹⁸ (ks. Streeck 2014B, 47).

kuulisin puoluejohtajien suusta kunnollista yhteiskunnallista analyysia. En tahdo väittää arvoja tarpeettomiksi, mutta toistan yleisen toteamuksen: kenen arvoista puhutaan? On aivan eri asia puhua porvariston oikeudenmukaisuudesta kuin sosialistin oikeudenmukaisuudesta. Niillä on yhtä paljon eroa kuin eri uskontojen pelastuskäsityksillä. Yleensä ne ovat myös yhteensopimattomat – mikäli ihminen ei anna itseään aivan huijata. Arvoista puhuminen onkin kuin yritettäisiin taikoa esiin sellainen maailma, jossa pahat asiat eivät tapahdu, koska uskomme hyvään.

Harvey on lisäksi kuvannut kuusi mahdollista estettä pääoman virtauksille ja kasautumiselle. Ensimmäinen on riittämätön rahapääoma. Toisena tulee työvoiman tarjontaan liittyvä niukkuus tai ”poliittinen vaikeus”. Kolmantena vastaan nousee riittämättömät tuotantovälineet, joihin lukeutuvat myös ”luonnon rajat”. Neljäntenä sopimattomat organisaatiomuodot tai teknologiat. Viidentenä vastarinta tai työprosessin tehottomuus. Kuudentena kysynnän puute. Mikäli pääoma törmää vaikeuksiin yhdessäkään näissä kokonaisuuksissa, on luvassa ongelmia.¹⁹ Mikäli olemme Streeckin kuvailemassa itseään voimistavassa kriisissä, on selvää, että jossain näistä ulottuvuuksista on suuria ongelmia. Vaihtoehtoja ratkaisulle ei ole kovin montaa. Joko löydämme uudenlaisen taloudellisen pohjan, jossa pääoman virtausten häiriöt eivät aiheuta kaaosta tai sitten onnistumme ratkaisemaan esteet. Jälkimmäinen ratkaisu on siitä pelottava, että se vaatisi lähes täydellistä

---

¹⁹ (Harvey 2010, 47.)

pääoman valtaa yli yhteiskunnan ja ihmisen, missä kaikki toiminnot on järjestetty virtauksien ylläpitämiseksi. Siihen me kuitenkin olemme menossa, jos mitään vaihtoehtoa ei ole. Ja aikanaan tulee sekin hetki, kun virtaus ei vain enää kulje. Mitä sen jälkeen?

Mitä tuleekin ongelmien ratkaisemiseen, ovat ehdotukset olleet enemmän ja vähemmän huonoja. Nostan esille jo aiemmin esitetyn halun palata todelliseen talouteen. Zizek on huomionut hyvin, että tällaiset vaatimukset unohtavat erään olennaisen seikan: kapitalismissa ”main street” ei ole olemassa ilman ”wall streettä”. Mikäli ”wall street” kaadetaan, on tuloksena vain paniikki ja inflaatio.²⁰ ”Wall street” on olennainen osa näitä kuutta osa-aluetta, jotka aikaisemmin lueteltiin. Ilman sitä ei pääoma kulje pitkin yhteiskunnan verisuonia. Aiheesta voisi kirjoittaa pitkälti, mutta finanssivetoistuminen on nimenomaan vastaus pääomasuhteen fordistisen muodon kriisiin. Siihen liittyy pääoman uudenlainen poliittinen järjestäytyminen hyödyntäen monetaristista rahapolitiikkaa ja finanssimarkkinoiden vapauttamista.²¹ Ratkaisu ei voi siis löytyä menneisyydestä. Se voidaan löytää vain edestämme.

---

²⁰ (Žižek 2009, 14.)

²¹ (esim. Virén & Vähämäki 2015, 60.)

Lähteet:

Harvey David 2010. The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism. Oxford University Press.

Prechel Harland & Harms John B. 2007. Politics and neoliberalism: Theory and ideology. Teoksessa Politics and Neoliberalism : Structure, Process and Outcome. Toim. Prechel Harland N. s. 3-17

Streeck Wolfgang 2014A. Buying Time – The delayed crisis of democratic capitalism. Verso. London/New York.

Streeck Wolfgang 2014B. How Will Capitalism End? Teoksessa New Left Review 87, May-June 2014. s. 35-64. Saatavilla:

<https://newleftreview.org/II/87/wolfgang-streeck-how-will-capitalism-end> Haettu: 29.9.2017

Virén Eetu & Vähämäki Jussi 2015. Seutu joka ei ole paikka. Tutkijaliitto. Helsinki.

Žižek Slavoj 2009. First as tragedy, then as farce. Verso. London.

UUSLIBERALISMI JA HOBBS

Nähdäkseni uusliberalismia voidaan pitää eräänlaisena vastauksena ”hobbesilaisen” ajattelun tai valtiojärjestelmän kriisille. Ei ole nimittäin mitenkään poikkeuksellista huomata, että puhuttaessa uusliberalismista, samalla puhutaan myös valtion roolin heikkenemisestä. On kuitenkin aivan liian yksinkertaista puhua valtion roolin heikkenemisestä sinänsä. Ei ole olemassa valtiota sellaisenaan. Uusliberalismin vastaus kohdistuu nimenomaan valtion tietyn järjestyksen tai muodon hajoamisprosessissa nousevien sekä syntyvien uusien ulottuvuuksien tai voimien hallitsemiseen. Uusliberalismin voidaan nähdä ennemmin uudelleenjärjestävän valtion eikä niinkään vähentävän sen valtaa. Esimerkiksi monet sääntelyä purkavat uudistukset ovat tuoneet mukanaan vain uusia sääntelyjä uusilla markkinaorientoituneilla säännöillä ja poliittisilla ulottuvuuksilla.²²

Syy sille, miksi valtio on joutunut järjestämään itsensä uudelleen, löytyy tuotannon todellisuudessa tapahtuneista muutoksista, mikä paljastaa valtion ja yhteiskunnan taloudellisen muodostuman, kapitalismin läheiset suhteet. Italian autonomialiikkeen historia voi tarjota tästä erään esimerkin. 1970-luvulla autonomialiikkeessä kehittyi ajatus kieltäytymisestä kapitalismin kurinalaista järjestystä kohtaan. Tästä syntyi ns. kapitalistinen kosto, jonka piirteitä ovat mm.

---

²² (Munck 2005, 63.)

yhteiskunnallisten menojen leikkaus, sääntelyn purkaminen ja yhteiskunnallisen suojan tuhoaminen. Myös yrityksen vapaus valtiosta on merkille pantavaa.²³ Kaikkienensa 1970-luvulta eteenpäin historia kertoo tarinaa siitä, miten pääoma vapautti itsensä niistä sosiaalisen sääntelyn rakenteista, jotka sille oli asetettu vuoden 1945 jälkeen.²⁴ Toisaalta toinen puoli tarinaa kertoo myös työvoiman pyrkimyksistä vapauttaa itsensä pääoman komennosta. Esimerkiksi Ranskan toukokuu 1968 kertoo Lazzaraton mukaan ennemmin muutoksesta ymmärryksen kategoriassa. Hänen mielestään se ei ollut vastaus kriisiin, kuten esimerkiksi marxismin taloudelliset uskomukset voivat antaa ymmärtää.²⁵ Hän pistää merkille myös, että siirtymä kuriyhteiskunnasta kontrolliyhteiskuntaan liittyy ja voidaan ymmärtää nimenomaan moneuden voimasta eikä kapitalismin muodonmuutoksista lähtien.²⁶

Mutta miksi siis Hobbes?

Hobbes tarjoaa hyvän lähtökohdan tarkastella nykyisiä muutoksia, koska hänen teoriansa ytimessä on monella tapaa ihmiseen sisältyvän ”mahdollisen” hallitseminen tai paremmin sen alistaminen suvereenin alaiseksi. Uskallan väittää, että kyse on juuri tuosta samasta moneudesta, jonka voima on kykenevä muuttamaan yhteiskuntia. Tänä päivänä tosin ihmisyyden tuottaminen (tuon kaikkinaisen ”mahdollisen viljely”) on tuotannon

---

²³ (Berardi 2006, 80.)

²⁴ (Streeck 2014, 19).

²⁵ (Lazzarato 2006, 11.)

²⁶ (emt. 52).

keskiössä. Siitä syystä syntyy jännite hobbesilaisen valtioidean ja tuotannon todellisuuden välille, mikä on uskoakseni toiminut lähtölaukauksena sille, mille uusliberalismi on pyrkinyt antamaan vastauksen. Hobbesin Leviathan ei ole enää entiseen tapaan ohjaksissa – jos sitä koskaan on täydellisesti ollutkaan – koska tuotannon todellisuus ja siellä tapahtuvat kamppailut ovat muokanneet yhteiskunnallista ulottuvuutta ja siihen sisältyviä suhteita sekä pakottanut valtion orientoitumaan uudelleen. Samalla paljastuu, että valtio on vain väkivallan sekalaisten muotojen kokoelma, joka on aina väliaikainen kyhäelmä.²⁷ Pääoman pako sosiaalisen sääntelyn rakenteista ja tämän seikan suhde valtioon on siis tulosta työvoiman ja pääoman välisen kamppailun kulusta eikä niinkään mistään yllättävästä ideologisesta tai poliittisen ajattelun muutoksesta, joka olisi vain sattumalta saanut itselleen kannatusta. Pitää ymmärtää kamppailujen kemiaa, jotta esiin saadaan syyt muutokselle..

Vanha valtio on siis menettänyt oikeutuksensa. Sen uutena tehtävänä on taata markkinoiden toiminta. Tässä pisteessä ajatus valtiosta turvallisuutta luovana suvereenina alkaa myös hajota, mikä pakottaa miettimään koko hobbesilaista yhteiskuntasopimusta uudelleen. Uusliberalismissa ihmisestä muodostuu inhimillistä pääomaan. Tämä tarkoittaa sitä, että tasa-arvoisuus ihmisten kesken katoaa hiljakseen eikä täten muodosta uusliberaalille demokratialle minkäänlaista pohjaa. Kuten Brown on kirjoittanut,

---

²⁷ (esim. Virén & Vähämäki 2011, 40-41).

demokratia, mikä tulee luoduksi inhimillisen pääoman perustalle, sisältää aina voittajia ja häviäjiä. Ei ole enää kyse tasa-arvoisesta kohtelusta tai suojelusta. Tätä hän pitää tapahtumana, jossa yhteiskuntasopimus (social contract) kääntyy ylösalaisin.²⁸ Merkillepantavaa on kuitenkin se, mistä mm. Vähämäki on kirjoittanut, että politiikan ja poliittisen keskustelun tasolla yhä vanha liberalismiin logiikka hallitsee ja kinastelun ytimessä on se, miten paljon valtion toimia on rajoitettava/sallittava suhteessa ”luonnollisiin” markkinoin. Markkinathan muodostivat Hobbesille subjektiivisen luonnonoikeuden sijan valtion sisällä.²⁹

Vaikka siis jotain perustavanlaatuisia on muuttunut yhteiskunnallisella tasolla, politiikka jatkaa toimimista monella tapaa samoissa vanhoissa uomissa. Tätä voidaan verrata siihen, miten esimerkiksi työväenliikkeen instituutiot jatkavat työn muodostaman sääntelyvoiman varassa poliittisen kompromissin logiikkaansa, vaikka kapitalisti ja valtio ovat sen kurinpidon välineenä hylänneet. Lazzarato kirjoittaakin, miten työväenliike ei kykene asettamaan mitään uutta praksiksen tilalle, koska se ei kykene ajattelemaan maailmaa ja minän rakentumisprosessia ilman, että se tulee sidotuksi työhön. (Lazzarato 2006, 77.) Tässä voidaan nähdä ”fantastinen” ulottuvuus. Tuo fantasia on se, joka ylläpitää jokapäiväisen elämämme todellisuuden kokemusta; ja sitä kutsutaan ideologiaksi. Sen perimmäisenä tarkoituksena on tarjota meille

---

²⁸ (Brown 2015, 38.)

²⁹ (Vähämäki 2009, 206.)

yhteiskunnallinen todellisuus.³⁰ Tämä vain huomautuksena tai merkintänä sille seikalle, että tietyt asiat voivat jatkua huomattavankin pitkään, vaikka niiden materiaalinen pohja sellaisenaan olisi tuhoutunut, kuten esimerkiksi edellä nähtiin. Asian ei tarvitse olla totta tai edes kuvata todellisuutta osuvasti, etteikö se voisi toimia.

Hobbes kirjoittaa Leviathanin luvussa XVII seuraavasti: ”Ihmiset rakastavat luonnostaan vapautta ja ylivaltaa toisten yli. Kun he ottavat itselleen ne rajoitukset, joiden alaisina he yhteiskunnissa elävät, heillä on finaalisena syynä, päämääränä tai tarkoituksena heidän omasta olemassaolostaan ja tyydyttävämmästä elämästään huolehtiminen.” Hobbes jatkaa kuvailemalla, miten ihmisten luonnolliset passiot välttämättä tuottavat ”surkuteltavan” sotatilan, mikäli ei ole mahtia, joka sitoisi heidät rangaistuksen uhalla noudattamaan luonnon lakeja sekä suorittamaan sitoumuksiaan.³¹ Ollakseen siis ”hobbesilainen”, tulee yksilön olettaa, että kaikkia mietityttä eniten heidän oman olemassaolonsa suojele ja tätä varten he ovat valmiita tottelemaan mitä tahansa valtaa, joka pystyy heitä suojelemaan.³² Kenties kertomuksessa pääsystä pois ”surkuteltavasta sotatilasta” on jotain samaa kuin niissä ”ylevissä valheissa”, joilla peitellään jokaisen valtion taustalla olevaa ”perustavaa rikosta”. Tarvitaan myyttisiä sankaritarinoita sekä

---

³⁰ (esim. Žižek 2008, 30:45;49.)

³¹ (Hobbes 1999, 157.)

³² (Skinner 2004, 269).

tarinoita vallan alkuperästä sen pyhittämiseksi.³³ Hobbesilla alkuperä muodostuu siitä, että ihmiset tekevät liiton ja luovuttavat valtansa suvereenin käyttöön. Ihmisten keskinäinen sovittamattomuus tulee ratkaistuksi suvereenin avulla, joka asettuu ihmisten suhteita välittämään. Eräänlaista sankaruutta kai sekin. En malta ollakaan tekemättä huomiota siitä, miten Lenin kuvasi valtion syntyä luokkavastakohtien sovittamattomuuden tuotteeksi ja ilmiöksi. Hänen mukaansa valtio syntyy siellä, silloin ja sikäli, missä, ”milloin ja mikäli luokkavastakohdat objektiivisesti eivät ole sovittavissa.”³⁴ Tästä voidaan vetää ainakin tiettyyn pisteeseen asti johtopäätös, että valtion synty tai muodostuma on aina tulosta erilaisten kamppailujen summasta, on se sitten luokkaristiriidat tai kaikkien sota kaikkia vastaan.

Hobbesin teoriasta löydetään siis vahva turvallisuuden ulottuvuus, jota janotessa ollaan valmiita alistumaan. Englannin kielessä sana security tulee latinan sanasta securitas, mikä rakentuu sanoista sine curae eli ilman huolia, ilman ongelmia. Turvallisuutta onkin hahmotettu eri aikakausina ainakin neljästä eri näkökulmasta. Seuraan tässä Grosin erittelyä. Ensimmäinen kattaa mm. stoalaisten ajatuksen turvallisuudesta tilana, jossa ihminen on sellaisessa sielun rauhallisessa tilassa, jossa hän voi kohdata vaarat tyynesti. Kyse ei siis suinkaan ole vaaran poissaolosta. Toinen on niin sanottu keisarillinen aikakausi, imperial age. Sen taustalla vallitsee ajatus

---

³³ (Žižek 2012, 133-14.)

³⁴ (Lenin 1975, 12.)

siitä, että olisi keisari (emperor), joka loisi yhden imperiumin ja aloittaisi tuhat vuotisen rauhan ajan. Tällä on juuret syvällä kristillisessä ajattelussa. Ongelmaksi muodostuu tietenkin kysymys siitä kuka tuo keisari olisi. Sen sisäisen logiikkaan kuuluu siis se, että ainoa tapa saavuttaa autenttinen turvallisuus olisi yksi täydellinen homogeeninen poliittinen ja kulttuurinen tila ja Toisen hahmon poissulkeminen tai tuhoaminen. Kolmas aikakausi käsitti vuorostaan turvallisuuden uudenlaisen poliittisen järjestyksen kautta, jossa keskiaikainen unelma Imperiumista on kadonnut ja tilalle on tullut moninaisten suvereenien valtioiden joukko, jotka kaikki yrittävät säilyttää omat yksittäiset paikkansa toisten keskellä. Sana turvallisuus jakaantuukin nyt sisäiseen ja ulkoiseen. Tätä näkökulmaa nähdään edustavan mm. Hobbes.³⁵ Neljännen muodostaa biopolitiikka, johon tässä ei vielä mennä.

Kenties voimmekin nähdä turvallisuuden toisen aikakauden päättyneen osittain niihin kokemuksiin, joiden keskellä Hobbes kirjoitti myös oman teoriansa sopimuksesta (covenant). 1600-luvulla monet konfliktit värjivät poliittista maisemaa. Sen lisäksi, kuten mm. Höffe on huomauttanut, monet yleisesti jaetut moraaliset arvot ja uskonnolliset vakaumukset olivat alkaneeet hajota. Keskellä näitä muutoksia ja verisen sisällissodan todellisuuden Hobbes kehitti teoriansa sopimuksesta (covenant), joka päättyi vaikuttamaan suurelta osin erityisesti läntiseen käsitykseen valtiosta ja poliittisen

---

³⁵ (Gros 2014, 17-20.)

auktoriteetin luonteesta.³⁶ Kun siis yhteinen vakaumuksellinen ulottuvuus alkoi hajota, ei oikeastaan ajatukselle keisarista ollut enää sijaa. Vaikutti enemmän siltä, että jatkuva sisällissota olisi paljon mahdollisempi kuin sen lopettava yksittäinen taho. Tarvittiin siis uusi tapa hahmottaa poliittinen yhteiselämä, johon Hobbes omalta osaltaan tarjosi vastauksen kirjassaan Leviathan.

Hobbesin ajattelun taustalla vallitsee kaksi olettamusta: luonnon laki ja luonnonoikeus. Luonnon laki (lex naturalis) on Hobbesin mukaan järjen löytämä periaate tai yleinen sääntö, missä ihmisen on kiellettyä tehdä sellaista, ”mikä on tuhoisaa hänen elämälleen tai mikä poistaa keinot sen säilyttämiseen, tai jättää tekemättä sellaista, millä se hänen mielestään parhaiten säilytettäisiin”. Luonnonoikeus (jus naturale) on vuorostaan vapautta, jossa ihminen oman elämänsä säilyttämiseksi käyttää valtaansa. Kyse on mistä tahansa teosta, mikä hänen järkensä ja arvostelukykynsä mukaan on ”hänelle sitä varten soveliainta.” Hobbesin näkemyksen mukaan oikeuden ja lain ero onkin siinä, että oikeus on vapautta tehdä tai olla tekemättä jotakin, kun taas laki määrää ja säätää jommankumman.³⁷

Hobbesin mielestä luonnon lait ovat kuitenkin vastoin ihmisten luonnollisia passioita. Passiot kun vievät Hobbesin mukaan ihmiset kohti puolueellisuutta, kostoja, ylpeyttä ja muuhun sellaiseen, mikäli lakeihin ei liity jokin ”pelottava mahti, joka aiheuttaa niiden noudattamisen.” Hänen mukaansa ilman miekkaa ovat

sitoumukset vain sanoja, vailla voimaa turvata ihmisiä. Mikäli ei ole siis pystytetty sellaista mahtia, jonka turvissa halukkaat voivat toteuttaa luonnon lakeja, tahtoo ja saa itse kukin muiden ihmisten varalta luottaa omaan voimaansa ja taitoonsa.³⁸ Hobbesin luonnon laki muodostuukin ajatuksesta, että ihmisessä voimakkainta ei ole järki vaan passiot, mikä tarkoittaa, että ihmistä on hallittava tunteiden kautta.³⁹ Tässä on mielenkiintoinen yhtymä turvallisuuden ensimmäisen aikakauteen siinä mielessä, että se, mikä esimerkiksi stoalaisille oli omien tunteiden tai passioiden hallintaa, jotta vaarat voitaisiin kohdata tyynesti, niin nyt ne itsessään näyttävät vaarana, jota tulee hallita.

Kaiken kaikkiaan tuo ”pelottava mahti”, suvereeni, jossa on yhteiskunnan olemus: voidaan määritellä, että se on ”yksi persoona, jonka tekojen auktoreiksi suuren ihmisjoukon kaikki jäsenet ovat keskinäisillä sitoumuksilla ryhtyneet, jotta hän käyttäisi heidän kaikkien voimaa ja edellytyksiä kuten parhaaksi näkee heidän rauhansa ja yhteistä puolustusta varten.”⁴⁰ Hobbesin oivallus valtion vallan vahvistamiseksi on myös siinä, miten ihmiset on tempaistava pois kaikista transindividuaalisista suhteista. Virén ja Vähämäki ovat käyttäneet vertausta, miten protestantin on kohdattava yksin tuonpuoleinen Jumala ja kansalaisen on vuorostaan seistävä yksilönä kuolevaisen jumalan

---

³⁸ (Hobbes 1999, 156.)

³⁹ (ks. Vähämäki 2012)

⁴⁰ (Hobbes 1999. 161).

edessä.⁴¹ Suvereenin ongelma, kun on aina ollut, miten yksilöihin implisiittisesti sisältyvä kahlitsematon vapaus tulee hallinnoiduksi. Suvereenin on tultava kaikista voimakkaimmaksi.⁴² Se asettuu ihmisten suhteiden välittäjäksi, heidän passioidensa säätelijäksi. Tässä onkin uskoakseni jotain samaa kuin proletarisaation prosessissa. Siinä olennaista on yhteisen aitaaminen, minkä jälkeen ihmisille jää ainoaksi mahdollisuudeksi vain oman työvoiman myyminen.⁴³ Ihminen laitetaan kohtaamaan asiat ”yhteisen” ulkopuolella, vailla turvaa toisesta.

Lähteet:

Berardi Franco 2006. Tietotyö ja prekaari mielentila. Tutkijaliitto. Helsinki.

Brown Wendy 2015. Undoing the Demos: Neoliberalism’s Stealth Revolution. Zone Books. New York.

Gros Frédéric 2015. The Fourth age of security. Teoksessa The Government of Life : Foucault, Biopolitics, and Neoliberalism. s. 17-28 Toim. Lemm Vanessa & Vatter Miguel

---

⁴¹ (Virén & Vähämäki 2015, 242-243.)

⁴² (Höffe 2015, 44.)

⁴³ (esim. Lordon 2014, 7.)

Hobbes Thomas 1999. Leviathan – eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta. Vastapaino. Tampere.

Höffe Otrified 2015. Thomas Hobbes. State University of New York Press. Albany.

Lazzarato Maurizio 2006. Kapitalismin vallankumoukset. Tutkijaliitto. Helsinki.

Lenin V.I. 1975. Valtio ja vallankumous. Kustannusliike edistys Moskova.

London Frédéric 2014. Willing slaves of capital – Marx and Spinoza on Desire. Verso. London/New York.

Munck Ronaldo 2005. Neoliberalism and Politics, and the Politics of Neoliberalism. Teoksessa Neoliberalism: A Critical Reader. Pluto Press. London. Toim. Saad-Filho Alfredo & Johnston Deborah. s. 60-69

Skinner Quentin 2004. Visions of politics – Volume 3: Hobbes and civil science. Cambridge University Press. Cambridge.

Streeck Wolfgang 2014. Buying Time – The delayed crisis of democratic capitalism. Verso. London/New York.

Virén Eetu & Vähämäki Jussi 2011. Perinnöttömien perinne. Marx ilman marxismia. Tutkijaliitto, Helsinki.

Viren Eetu & Vähämäki Jussi 2015. Seutu joka ei ole paikka. Tutkijaliitto. Helsinki.

Vähämäki Jussi 2009. Itsen alistus – Työ, tuotanto ja valta tietokyykapitalismissa. Like. Helsinki.

Vähämäki Jussi 2012. Toivo, pelko ja tunteiden poliittinen käyttö. Saatavilla: [revalvaatio\(piste\)org/toivo-pelko-ja-tunteiden-poliittinen-kaytto/](http://revalvaatio(piste)org/toivo-pelko-ja-tunteiden-poliittinen-kaytto/) Haettu: 6.9.2017

Žižek Slavoj 2008. The Sublime object of the ideology. Verso London / New york.

Žižek Slavoj 2012. Väkiualta. Otava. Helsinki.

MUUTAMA MERKINTÄ KOGNITIIVISESTA (BIO)KAPITALISMISTA

Eagleton tiivistää hyvin sen, mikä erottaa kapitalismin kaikista muista historiallisista elämisen muodostumista. Se kiinnittää itsensä suoraan ihmislajin luontoa koskevaan sisäiseen ristiriitaan. Sen halu saavuttaa äärettömyys törmää aina äärellisen esteisiin. Kapitalismi on siis järjestelmä, jonka pelkästään ollakseen olemassa täytyy olla jatkuvassa liikkeessä, kulkea kohti ääretöntä. Eagleton tähdentääkin, että kapitalismi ei ole syy meidän langenneeseen tilaamme – kuten monet naiivit vasemmistolaiset olettavat – vaan kaikista ihmisten järjestelmistä se pahentaa voimakkaimmin niitä ristiriitoja, jotka ovat sisäänrakennettu kielelliseen eläimeen.⁴⁴ Marx kuvailikin, että pääomalla on vampyyrin jano ja ihmissuden nälkä. Engelsin kanssa he vuorostaan antoivat värikkään kuvauksen siitä, miten nykyaikainen porvarillinen yhteiskunta on loihtinut esiin sellaiset tuotantovoimat, joita se ei pysty enää hallitsemaan. Tämän he kirjoittivat tosin 1800-luvulla ja jälkikäteen voimme todeta, että he eivät olleet nähneet vielä mitään tuosta ”nälästä”, joka tulisi vielä tunkeutumaan itse ihmisyyteen. Olihan Kommunistinen manifesti painotuksiltaan lähes muistokirjoitus. Tosin aina voidaan miettiä Marxin *general intellectia* koskevia kirjoituksia, että miten paljon hän aavisti tulevasta.

---

⁴⁴ (Eagleton 2010, 31-32.)

Haluaisinkin kirjoittaa hieman tästä ”ennennäkemättömästä”. En ala teitä kiusaamaan liiaksi kapitalismin kehitystä koskevilla väitteillä, vaan menen suoraan siihen, mitä voimme havaita tänä päivänä. Tuo Marxin kuvailema ja analysoima järjestelmä, kun on ottanut monia askeleita sitten hänen päiviensä. Tahtoisin siis tehdä muutaman merkinnän *kognitiivisesta (bio)kapitalismista* kenties laajemman keskustelun avaamiseksi aiheesta.

Kognitiivinen kapitalismi on monella tapaa hyvin monimuotoinen käsite, johon itse törmäsin ensimmäisen kerran Moulier-Boutangin kirjassa *Cognitive capitalism* (2011). Siihen tuntuu liittyvän paljon erilaisia ”tendenssejä”. Se on kyllä täällä, mutta silti aina tulossa – jatkuvasti tukkanuottasilla myös teollisen paradigman kanssa. Tai sellainen kuva minulle kirjasta jäi. Mielestäni Moulier-Boutangin käyttämä määritelmä mutatoituvasta kapitalismista kuvaa tilannetta hyvin. Kognitiivisessa kapitalismissa on siis kyse siitä, että kapitalismin täytyy tulla toimeen uudenlaisen riippuvaisen työvoiman kokoonpanon kanssa, joka on toki yhä enimmäkseen palkkatyöläisiä, mutta myös paljon muuta. Tämä uusi ryhmä koostuu siis kollektiivisesta kognitiivisesta työvoimasta, elävästä työstä eikä enää yksinkertaisesti vain koneiden käyttämästä lihasvoimasta.⁴⁵

Kognitiivisessa biokapitalismissa rahoitusmarkkinat, tieto ja erilaiset suhteet toimivat kasautumisen moottoreina. Ne muodostavat yhden yhteneväisen

---

⁴⁵ (Moulier-Boutang 2011, 37.)

ruumiin, jossa erittely ”todellisen” ja ”finanssien” välillä käy mahdottomaksi. Työaika ja elämänaika sekoittuvat, tuottamattomat ja tuottavat alat ovat erottamattomia sekä tuotannon suhde reproduktioon ja kulutukseen alkaa hälventyä samalla tapaa.⁴⁶ Merkille pantavaa on kuitenkin se, että monet yhteiskunnan instituutiot perustuvat yhä ajatukselle näiden eri osa-alueiden erillisyydestä. Tästä hyvänä esimerkkinä työttömyys- ja sosiaaliturvaa koskeva keskustelu. Otetaan esimerkiksi aktivointipolitiikka. Siinä tavoitteena on ihmisen mahdollisimman nopea siirtyminen takaisin palkkatyöhön. Se on osa hyvinvointivaltion politiikan muutosta, jossa työllisyydestä on tullut yhä vahvempi osa sosiaalipolitiikkaa.⁴⁷ Kysymys siirtymästä työttömyydestä työelämään on siis erittäin mielenkiintoinen, jos erottelut ovat alkaneet hälventyä. Mistä ja mihin ihminen siirtyy? Mihin siis pyrkivät ne kaikki aktiivisen sosiaali- ja työpolitiikan käytännöt tilanteessa, jossa selkeästi koko palkkatyöinstituutio on kokemassa uudenlaista järjestelyä? Yhteiskuntapoliittisesta näkökulmasta, ja erityisesti näiden toimintojen kehittämisen kannalta, on kysymys olennainen. Mikäli politiikka perustuu maailmalle, jota ei enää ole, voidaan olla varmoja, että sen tehokkuus – ainakin julkilausutussa mielessä – ei voi olla kovinkaan kummoista.

Voidaan siis sanoa, että kognitiivisessa biokapitalismissa teollis-fordistiselle kapitalismille tyypilliset dikotomiat

---

⁴⁶ (Fumagalli 2011, 8.)

⁴⁷ (ks. Karjalainen & Keskitalo 2013, 7.)

alkavat kadota. Fumagallin mukaan kyse on siitä, että olemme ylittämässä tuotannon, kierron ja kulutuksen keskinäisen erotuksen. Esimerkiksi kuluttaminen voi olla yhtä aikaa myös olla kommunikaatiota kuin itsemarkkinointia.⁴⁸ Tällaisen talousjärjestelmän analyysin (tai sen parissa tehtävän politiikan) tulee siis luoda uudenlaiset kartat. Vanhat jaottelut eivät enää toimi. Merkittävimmät erot entiseen ovat, että tämä kapitalismi perustuu tiedon tuottamiseen tiedon avulla ja elävän tuottamiseen elävän avulla, kun taas teollinen kapitalismissa kasautuminen tapahtui fyysisen pääoman kohdalla ja merkantilistisessa kapitalismissa oli kyse rahan kasautumisesta sellaisenaan.⁴⁹ Pääoman arvonmuodostus hakee siis uudenlaiset uomat, mutta se on kapitalismia yhtä kaikki, koska liikkeelle laitetulle rahalle odotetaan kasvua ja se perustuu työvoiman luoman lisäarvon anastamiselle.

Tuottava toimeliaisuus pohjautuu siis yhä enemmän immateriaalisille elementeille. Fumagallin mukaan tuotannon pohjautuessa suoraan ihmissuhteisiin, tunteisiin ja aivojen kykyyn syntyy tilanne, jossa arvonmuodostuksen prosessi menettää mitattavuutensa, joka on tyypillistä materiaaliselle tuotannolle.⁵⁰ Jokainen voi vain miettiä, mitä tämä tarkoittaa sopimussyhteiskunnalle, jossa mm. monet työehtosopimukset sisältävät tarkoin määriteltyjä työaikoja. Mitattavuuden katoaminen – niin ajallisesti

---

⁴⁸ (Fumagalli 2011, 12-13.)

⁴⁹ (Moulier-Boutang 2011, 50, 55).

⁵⁰ (Fumagalli 2011, 10.)

kuin tuotannollisesti – tuottaa siis äärimmäisiä vaikeuksia muodostaa palkkaa minkäänlaisen ”lain” pohjalta. Totta kai palkat pystytään määrittelemään tavalla tai toisella, mutta kysymys niiden suhteesta arvojen tuottamiseen ei ole yhtä selkeä kuin, jos käsittelisimme tehdastyötä, jossa tietty määrä tavaraa tulee ulos ja ihmiset tekevät tietyn määrän työtä ja niin edelleen.

Kognitiivisessa biokapitalismissa me kohtaamme Fumagallin mukaan myös weberilaisen yrittäjän kuoleman, jolle tyypillistä oli yhdistää omistamisen ja yrityksen johtamisen funktiot, jotka tosin olivat jo katoamassa teollis-fordistisen kapitalismin aikakaudella. Lisäksi Fumagalli kiinnittää huomiota, että myös galbraithilainen tekno-struktuuri, joka sai legitimizeettinsä innovaatioiden suunnittelusta ja työn järjestämisestä, on peruuttamattomassa kriisissä. Nykypäivän yritysten uusi hallintotapa perustuu rahamarkkinoilla toimimiseen ja spekulatiivisiin funktioihin samalla, kun he delegoivat tuotannon organisoimisen työläisille.⁵¹

Fumagalli kirjoittaa lisäksi, miten oppimiseen ja verkostotalouteen pohjautuva kognitiivinen kapitalismi joutui vaikeuksiin uuden vuosituhannen alkupuolella, kun Internetiä koskeva talouskupla puhkesi. Se paljasti, että uusi kognitiivinen paradigma, joka oli syntynyt 1990-luvulla syntyneiden kuljetusta, kieltä ja kommunikaatiota koskevien innovaatioiden myötä, ei

---

⁵¹ (Fumagalli 2011, 9.)

pystynyt sellaisenaan suojelemaan sosio-ekonomista järjestelmää niiltä rakenteellisilta epätasapainoilta, jotka sitä kuvaavat.⁵² Moulier-Boutang kuvaa samaa tapahtumaa niin, että jatkuvien innovaatioiden ja tietoon pohjautuvan talouden edetessä, teollinen kapitalismi kiirehti heittämään pyhää vettä kilpailijansa ja haudankaivajansa niskaan.⁵³ Asiaa olisi syytä tarkastella pidemmälti, mutta tyydyn tässä vain tekemään huomion siitä, että kapitalismia ei tule tarkastella yhteneväisenä monoliittina, jolla on yksi tahto. Sen erilaisilla paradigmoilla on omat etunsa vahdittavana ja niiden etujen sisälle lukeutuu lukuisia omaa etuaan vahtivia ihmisiä.

Mielestäni Moulier-Boutangin sanoissa on paljon viisautta, kun hän totesi, että sosialismi ei tässä tilanteessa ole ainoastaan myöhässä itse sodasta. Se on myöhässä itse kapitalismin ja poliittisen taloustieteen kannalta. Historian ironiaa on se, että emme ole keskellä sosialistista siirtymää. Siirtymä on siirtymä uudenlaiseen kapitalismiin.⁵⁴ Tämä on eräs teemoista, joita olen yrittänyt – kenties hyvin heikosti – ylläpitää omassa poliittisessa toiminnassani. Minussa on sosialistin ”vikaa”, näkeehän sen jo minun puoluetaustastani, mutta minussa on myös ”radikaalin” vikaa, kun sillä tarkoitetaan juurille menemistä. En ole nimittäin kovinkaan vakuuttunut siitä, että esimerkiksi sosialidemokraattinen kompromissi voi löytää jalansijaa,

---

⁵² (Fumagalli 2011, 7-8.)

⁵³ (Moulier-Boutang 2011, 7).

⁵⁴ (Moulier-Boutang 2011, 8-9.)

jos se ei tee kattavaa uudelleen arviointia, joka ottaa huomioon koko pelikentän muutoksen..

Mitä siis voimme todeta? Todellakaan Marx ei ollut nähnyt vielä kaikkea, vaikka ehkä jotain siitä aavisti. Uudenlainen horisontti avautuu meidän edessämme ja pakottaa meidät analysoimaan sitä uudella tavalla. Jos tarvitsemme uusia karttoja, hyvä niin, koska on turha purjehtia ohi mantereiden vain sen takia, että ei suostu tarkistamaan mittauksia.

Lähteet:

Eagleton Terry 2010. On Evil. Yale University Press. New Haven/London.

Fumagalli Andrea 2011. Kääntänyt Ovan Sabrina. TWENTY THESES ON CONTEMPORARY CAPITALISM (COGNITIVE BIOCAPITALISM), Angelaki, 16:3, 7-17

Karjalainen Vappu & Keskitalo Elsa 2013. Mitä on aktivointi ja aktiivipolitiikka? Teoksessa Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa. Toim. Karjalainen Vappu & Keskitalo Elsa. Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy. Tampere. s. 7-20.

Moulier-Boutang Yann Moulier 2011. Cognitive capitalism. Cambridge UK, Maiden USA. Polity press

OMAN ONNEN SEPÄN MONET HAASTEET

Seuraavassa tekstissä pohdin lyhyesti ”*oman onnensa seppää*”. Se on hahmo, joka tuntuu löytävän tiensä kerta toisensa jälkeen julkiseen keskusteluun joko enemmän tai vähemmän peiteltyinä. Se on eräänlainen fantasia siitä, että jokainen voi takoa oman onnensa, kunhan vain oikein yrittää. Paino sanalla fantasia.

Tavallisesti asiaa kritisoidessamme kiinnitämme huomiota siihen, että kaikilla ei ole samanlaisia lähtökohtia tai mahdollisuuksia luoda omaa onneaan. Se on aivan totta, eikä sitä missään nimessä pidä unohtaa. Minusta kuitenkin tuntuu, että se on vain koko asian *pinta*. Mitä jos meillä on vieläkin vähemmän mahdollisuuksia olla oman onnemme tai kohtalomme herroja? Mitä jos elämämme monet sävelet on laitettu nuottiviivalle jo paljon ennen kuin niihin itse olemme voineet vaikuttaa?

Tarkastellaan asiaa *halun* kautta. Voimien yhdenmukaistaminen on olennainen tehtävä kapitalismissa. Kuten Lordon toteaa, jokainen tyrannikin on paljon mieluummin rakastettu. Hänen mukaansa kapitalismia tuleekin käsitellä eräänlaisena halujen regiiminä. Tästä hän käyttää termiä *epithumè*. Se on johdannainen kreikan sanasta *epithumia*, joka tarkoittaa halua. Jokainen sosiaalinen tai yhteiskunnallinen rakenne on siis eräänlainen halujen kokoonpano, jolla on oma kuvastonsa. Kapitalistinen *epithumè* ei siis suinkaan näännytä haluja vaan pyrkii kaappaamaan suuren osa

siitä, mikä niille on yhteistä. Tavoitteena luoda yhteiskunta, jossa *haluaminen* tyydyttää kapitalistista järjestystä.⁵⁵ Asiaa voi ajatella siltä kantilta, että itse elämä laitetaan virtaamaan/liikkeelle tietyllä tavalla, jotta se tukisi pääomasuhteen olemassaoloa sekä pääoman kiertokulkua (sen metamorfooseja ja lisäarvon tuotantoa). Jos ihminen syntyy tällaisen halujen regiimin sisään, on hänen mahdollisuutensa vapauteen, “oman onnensa seppäilyyn” jo osaltaan menetetty tai ainakin sen saavuttamisen koordinaatit eivät ole hänen itsensä asettamia. Tämä koskee aivan samalla tavalla myös muita mahdollisia yhteiskuntamuotoja. Tämä näkökulma paljastaa myös sen, että yhteiskuntaa ei voida tarkastella lähtöisin yksilöstä, vaan sitä pitää tarkastella lähtöisin sosiaalisesta.

Kapitalistinen *epithumè* siis tietyssä mielessä listaa ne asiat, joiden tavoitteleminen nähdään tavoittelemisen arvoiseksi. Erilaiset affektit⁵⁶ syntyvät tässä prosessissa. Taustalla vaikuttaa rahan, tavaroiden ja työn luoma kolminaisuus, johon voidaan lisätä vielä Lordonin mukaan täydentävä yleinen objekti ”suurenmoisuus”, joka määrittelee kaiken uudelleen kolmen kärkensä kautta: omaisuus, itsensä esittely (korostaminen) ja

---

⁵⁵ (Lordon 2014, 49.)

⁵⁶ Yksinkertaisesti affektissa on Spinozan ajattelun mukaan kyse ruumiin tilasta, joka joko lisää tai vähentää, auttaa tai estää ruumiin omaa toimintakykyä. Kyse on myös näiden tilojen ideoista. Affekti voidaan jakaa aktioon ja passiioon. Aktiossa tilan syy on adekvaatti, kaikessa muussa on kyse passiosta. (Spinoza 1994, 138.) Spinozan ajattelusta voi löytää tavoitteen vähentää surullisten passioiden valtaa meissä (esim. Pietarinen 1995).

ammattilliset saavutukset.⁵⁷ Seuraavan kerran kun ihminen jotain haluaa, kannattaa hänen miettiä, miten hänen halunsa asettuu osaksi kapitalistista järjestystä – vai asettuuko? Onko se todella sisäsyntyinen vai onko se tulosta siitä, minkä katsotaan olevan arvokasta? Mikä määrittelee halun kohteen?

Epithumè on siis Lordonin mukaan se, mikä syntyy yhteiskunnan itseensä kohdistuvan jatkuvan työnteon yhteydessä. Hän kuitenkin kiinnittää huomiota siihen, että on olemassa myös toisenlainen ulottuvuus halujen tuotannolle., jota ei jätetä vain ”historian ilman subjektia” tehtäväksi. Hän käyttää termiä *epithumogenesis* kuvatakseen sellaista toimintaa, jossa tietyt tahot tietoisesti ohjaavat kuvitelmaa haluista, jotta ne tulisivat ohjatuksi heidän päämääriensä mukaisesti. Tämän voi nähdä uusliberalististen yritysten tavasta investoida vahvasti yhdenmukaistamista edistäviin käytäntöihin.⁵⁸

Tarkoitukseni on siis esittää kysymys siitä, missä määrin me todella olemme ”vapaita”. Me nautimme suuresti ajatuksesta, että me itse päätämme omista teoistamme ja valinnoistamme. ”Minun ajatteluanihan ei kukaan määrää!”, toteaa varmasti moni samalla peläten, että asia ei ehkä olekaan niin. Todellisuudessa päätöksiamme ei rajoita vain mahdollisuuksien olemassaolo tai olemattomuus. Niitä rajoittaa myös jokin *ennen niitä tuleva tai oleva*, mutta myös mahdollisesti suunnitelmallinen muokkaus (Tätä voisi ehkäpä kutsua

---

⁵⁷ (Lordon 2014, 50.)

⁵⁸ (Lordon 2014, 50-51.)

politiikaksi, mutta määrääkö joku tuon politiikan teon? Onko se siltikään vapaata muokkausta?). Vapaan tahdon ongelma on tietenkin oma kysymyksensä, mutta vaikka hyväksyisimme lähtökohtaisesti ihmisen kyvyn tehdä päätöksen ilman täydellistä ennalta määräytymistä, sotkeutuu vapaa tahto joukkoon haluja ja yhteiskunnallisia järjestyksiä. Siksi niiden ihmisten, jotka haluavat muutoksia maailmaan, täytyy ymmärtää tämä ulottuvuus niin itsessään kuin toisissa. Spinoza on osuvasti kuvannut tätä mm. siten, että imeväinenkin uskoo vapaasta tahdostaan haluavansa maitoa, tai suuttunut poika tahtoo kostaa ja pelkuri paeta. Nostaapa hän esiin myös humalaisen, joka uskoo vapaasta tahdostaan sanovansa asioita, joita kuitenkin myöhemmin selvittyään katuu – hän olisi tahtonut vaieta. Spinoza antaa tuomioksi, että se joka ”siis uskoo puhuvansa, vaikenevansa tai tekevänsä mitä tahansa sielunsa vapaasta päätöksestä, näkee unia silmät auki.”⁵⁹ Oman onnensa seppä tai siihen uskova on siis luultavasti tämä unia silmät auki näkevä hahmo.

Viime aikoina minua on kiinnostanut myös kristillinen perisyntin käsite, koska sillä vaikuttaisi olevan tietynlainen suhde siihen ajatukseen, että emme ole täysin vapaita. Terry Eagelton on käsitellyt aihetta mielestäni sangen onnistuneesti. Perisyntinissä ajatus ei ole siinä, että ihminen syntyisi pyhänä, saati pahana. Siinä on kyse itse syntymästä, josta meiltä keneltäkään ei ole kysytty mielipidettä. Kun sitten synnymme, me ajaudumme heti ennalta olevien tarpeiden, kiinnostusten

---

⁵⁹ (Spinoza 1994, 142-143.)

ja halujen maailmaan. Syntymässämme olemme jo monien voimien alaisuudessa, jotka muokkaavat identiteettiämme ytimiä myöten. Eagleton jatkaa, että tässä on syy, miksi lapset kastetaan monissa kristillisissä yhteisöissä lähes heti syntymän jälkeen: syntyessään ihminen myös muuttaa kaikkeutta olematta siitä tietoinen. Tätä voi verrata psykoanalyttiseen teoriaan, jossa ihmisen ⁶⁰nähdään olevan jo erinäisten viettien alaisuudessa. Miten tällaisessa tilanteessa voitaisiin puhua hyvällä omalla tunnolla siitä, että ihminen vapaasti luo oman elämänsä tai onnensa? Ehkä joku ottaa asiakseen saivarrella siitä, että onni on katsomistavasta kiinni. Ehkä se on osaltaan totta, mutta eikö tuohon tapaan katsoa vaikuta jo tuhannet vapaasta tahdosta riippumattomat voimat tai se halujen regiimi, joka määrittää, mikä on onnea?

On toki varmasti monia asioita, joita ihminen voi tehdä. Hänellä on tietynlainen päätösvalta, mutta tuo päätösvalta on hyvin monilta osin rajoitettua. Usein oman onnensa seppää koskevassa kritiikissä keskitytäänkin siihen, että esimerkiksi mahdollisuuksien tasa-arvo ei toteudu, mutta mielestäni mielenkiintoisempi – vaikka edellinen on ehkä poliittisesti akuutimpi kysymys – on kysymys *mahdollisuudesta* sellaisenaan. Mitä ihmisestä on mahdollista todella tulla, jos hänen ajatteluaan

---

⁶⁰ (Eagleton 2010, 35.)

määrittävät tietyt asiat, jotka ovat ennalta määrätty ilman hänen mahdollisuutta vaikuttaa niihin?⁶¹

Kysymys siis vapaasta tahdosta on olennainen yhteiskunnassa, vaikka siihen ei tahtoisi tarttuakaan tai pitäisi sitä jotenkin turhana arkipäivän kokemukselle. Samaan vapaaseen tahtoon kuitenkin liittyy uskoakseni myös ”rationaalisten päätösten” tekemisen ulottuvuus. Esimerkiksi taloustiede usein pitää ihmistä rationaalisena, mutta hyvin tiedetään, että asia ei ole aivan näin. Ihminen on monelta osin epärationaalinen jopa niissä tapauksissa, joissa hän tekee aivan tietoisesti päätöksen. Tämän tason perustana on kuitenkin vielä jokin, joka seurustelee itse tiedostamattoman kanssa.

Tämä herättää kaikkinsa tukun mielenkiintoisia kysymyksiä, joihin tuskin olen pätevä vastaamaan, mutta niitä on mukava pyöritellä. Kuinka paljon ihmiseltä siis voi vaatia tai häntä voi rangaista, jos hänen vapaa tahtonsa on ”alentuneessa” tilassa? Toisaalta voiko ihmistä rangaista, jos hän ei halua osallistua tiettyyn halujen regiimiin, vaan käy vastarintaan? Mitä toisaalta tapahtuisi, jos ihmiset tulisivat täysin tietoisiksi tuosta regiimistä?

Tällä on ehkä mielenkiintoisia yhtymäkohtia ideologian käsitteen suhteen. Meitä ihmisiä vaivaa se, että kaikesta

---

⁶¹ Löysin saman pohdinnan – näin sivuhuomiona – myös Wheenin Marxin Pääomaa käsittelevästä kirjasta, jossa hän siteeraa Marxia, joka 17-vuotiaana oli kouluaineessaan tehnyt huomion, että ”Ihmisten väliset yhteiskunnalliset suhteet alkavat vakiintua monin tavoin ennen kuin meillä on mahdollisuutta vaikuttaa niihin.” (Wheen 2009, 18.)

älykkyydestämme huolimatta olemme helposti sokeita. Mutta olemme sokeita aivan tietyllä tapaa. Slavoj Žižek on käyttänyt elokuvan *They Live* (1988) erästä kohtausta esimerkkinä ideologiasta kirjassaan *The Plague Of Fantasies* (2008). Elokuvan päähenkilö on löytänyt lasit, jotka paljastavat totuuden maailmasta. Mm. mainokset kertovat lasien läpi katsottuna suoraan sen, mitä ne oikeasti viestittävät. Kun päähenkilö haluaa laittaa lasit ystävänsä päähän, alkaa ystävä vastustella ja syntyy tappelu. Ystävä siis *tietää*, että hänen halutaan näkevän jotain sellaista, mikä estää häntä jatkamasta suhteellisen rauhaista elämäänsä.⁶² Syvällä sisimmässämme me kyllä saatamme tietää, että jotain muuta on meneillään pinnan alla, mutta emme tohdi katsoa, jotta elämämme ei menettäisi omaa rauhaansa. Me omalla tavallaan haluamme elää omassa fantasiassamme, koska se on arkipäivän kannalta helppoa. Toisaalta, voisimmeko me edes elää ilman jonkinlaista fantasiaa? Eikö täysin vapaa ihminen olisi jonkinlainen joka suuntaan avautuva hahmo, joka ei saa mistään kiinni?

Halusin tässä lyhykäisessä pohdinnassa tuoda esiin sen, että on olemassa ”tiedostamaton” ulottuvuus, jolle me ”alistumme”, mutta samalla me saatamme olla siitä jollain asteella tietoisia, mikä luo mitä mielenkiintoisimman jännitteen. Oman onnensa seppä joutuu siis keskelle monia yhteiskunnallisia virtauksia, joita hän ei todellakaan pysty hallitsemaan. Hän on paljon lähempänä purjevenettä, joka on joutunut keskelle myrskyä tai paremmin voimakkaita merivirtoja kuin

---

⁶² (Žižek 2008, xiv.)

tarkoin satelliittiohjattua laivaa, joka puskee vahvan moottorinsa avulla, mihin ikinä mieli.

Lähteet:

Eagleton Terry 2010. On Evil. Yale University Press.
New Haven/London.

Lordon Frédéric 2014. Willing slaves of capital. Verso.
New York.

Pietarinen Juhani 1995. Spinozan Etiikan suomennos
tuottaa iloa.

Saatavilla: <http://www.netn.fi/files/netn952-08.pdf> Haettu: 1.1.2017

Spinoza Benedictus 1994. Etiikka. Gaudeamus
Kirjapaino Oy. Jyväskylä.

When Francis 2009. Marxin Pääoma. Gummerus.
Jyväskylä.

Žižek Slavoj 2008. The Plague Of Fantasies Verso.
London/New York

JA TÄTÄ ME KUTSUMME KEHITYKSEKSI

Kapitalismi ei ole pysyvä, kiinteä kokonaisuus, vaikka sillä onkin omat tyypilliset piirteensä. Kapitalismilla on kyky keksiä itsensä uudelleen ja ”kapitalisoida” aivan uusia alueita. Vandenberghe kuvaakin, että kapitalismi on eräänlainen parasiitti, joka yhä kasvavissa määrin on jättämässä tehtaan taaksensa. Se on aloittanut valloitus-toimenpiteet elämän itsensä suhteen. Itse elämä tulee tuotetuksi ja kulutetuksi sen toimesta.⁶³ Kulttuuriteollisuus on ollut osa tätä ilmiötä jo pitkään, mutta sekin on tekemässä tilaa ”kokemusteollisuudelle”, jossa me suoranaisesti ostamme pääsyn kokemuksiin. Me alamme kuluttaa omaa elämäämme.⁶⁴ Ja oi kuinka me näytämme ottavamme sen vastaan ilolla. Yhä useampi asia, joka ennen kuului ihmisyyteen sellaisenaan, on nyt tavaramuodon alainen. Kaikki on todellakin kaupan. Joskus oli kunniallista olla myymättä tiettyjä asioita, mutta nyt niiden myymättömyys tuntuu olevan vain epäonnistunut brändäys yksilön kannalta.

Tässä yhteydessä voidaan aivan hyvin puhua prekaarista työstä, jossa – kuten Vähämäki on osuvasti tiivistänyt – ihminen pakotetaan ihmiseksi. Ihminen pakotetaan kykenemään kykyihinsä. Vähämäen mukaan esimerkiksi tosi-tv-ohjelmat ”eivät ole mitään muuta kuin tämän inhimilliseksi pakottamisen näytteillepanoa ja siihen

---

⁶³ (Vandenberghe 2008, 878.)

⁶⁴ emt., 893.)

pakottamista.”⁶⁵ Olemmekin saavuttaneet sellaisen pisteen, jossa ihminen muunnetaan koneeksi. Thomas Hobbes unelmoiakin mekanismista, joka on hieno ja herkkä, mutta tuottaisi rauhaa ja hyvinvointia, koska subjektiiviset intohimot sekä moraaliset päämäärät tulevat eliminoiduksi.⁶⁶ Sellainen on meidän maailmamme, jossa kokemukset koetaan hallitusti, ympäristössä, jota voidaan säädellä, koska olisi aivan liian vaarallista antaa ihmisten kokea vapaasti. Kokemukseen pitää ostaa mieluiten pääsy, jotta sillä olisi alku ja loppu, jotta se ei alkaisi elämään omaa elämäänsä ja tuottaisi minkäänlaisia *tapahtumia*. Sellainen on tämä uusi uljas maailma, jota jostain syystä ihannoidaan laajasti vasemmalta oikealle, vaikka sen perimmäisenä piirteenä on ihmisyyden kieltäminen muuttamalla siihen liittyvät kyvyt tavaroiksi.

Tällaisen maailmanko me todella haluamme jättää vielä tuleville? Maailman, joka muistuttaa ahdistavaa tieteiselokuvaa, jossa ihminen on toden totta muutettu inhimilliseksi pääomaksi, joka testaa markkina-arvoaan jatkuvasti ja murehtii vain tuosta arvosta? Maailman, jossa ihminen laskelmoi jokaista elämänsä sekuntia vallitsevan talousjärjestelmän hengessä kuin mikäkin kunnan pieni porvari, joka on hukannut viimeisetkin rippeet käsitteestä *hyvä elämä*? Se on maailma, josta kuolee runous ja kaikki kaunis, jos sallitte pienen tunteellisuuden. Se on maailma, joka lopettaa hämmästelemästä. Se on maailma, joka ei ole elämisen

---

⁶⁵ (Vähämäki 2009, 52.)

⁶⁶ (Vähämäki 2009, 153.)

arvoinen, koska elämä on siitä jo poistettu, vaikka se vannookin sen suojelun, turvallisuuden nimeen. Sellaista maailmaa me nähtävästi rakennamme; ja kutsumme sitä kehitykseksi.

Lähteet:

Vandenberghe Frédéric 2008. Deleuzian capitalism. Teoksessa *Philosophy & Social Criticism*, vol 34 no 8. Sage Publications. s. 877-903.

Vähämäki Jussi 2009. Itsen alistus Työ, tuotanto ja valta tietokykykapitalismissa. Like. Helsinki.

MENO ON KOHTUULLISEN POSTMODERNIA

Kapitalismista on tullut hyvin postmodernia. Vandenberghe nostaakin esiin erään tärkeän seikan. Oletteko nimittäin huomanneet, miten nätisti ihmistieteissä tapahtunut ”postmoderni käänne” vastaa pitkälti uuteen verkostotyöläiseen liittyviä diskursseja, jotka koskevat liikkuvuutta, joustavuutta, performatiivisuutta, monia ”itsejä” ja niin edelleen?⁶⁷ Siitä voidaan toki väitellä, että onko pääoma vain vastannut sille esitettyyn haasteeseen vai onko se itse toiminut jonkinlaisen tietoisena luojana tämän uuden verkostotyöläisen sekä käänteen synnyttämisessä. Selvää on kuitenkin se, että nämä postmodernit ulottuvuudet eivät luo minkäänlaista vastakohtaa kapitalismin logiikalle, vaan ne tukevat – tai ne on laitettu tukemaan – pääoman lisäarvon tuotantoa. Ei ole siis mikään ihme, että esimerkiksi tietyissä piireissä suosittu Deleuzen libertaarinen kritiikki kapitalismia kohtaan saattaa tuntua humpuukilta. Vandenberghe on huomioinut tämän. Hän ei kuitenkaan pidä Deleuzea 1970-luvun Giddensinä tai Thatcherina, joka on napattu hieman LSD:tä. Hän ennemmin haluaa osoittaa, että kapitalismi kykenee integroimaan itseensä kohdistuvan kritiikin ja asettamaan sen osaksi omia toimintojaan. Näin kapitalismi näyttäytyy yhä vahvemmalta ja kritiikki sitä kohtaan alkaa tuntua hampaattomalta.⁶⁸

---

⁶⁷ (Vandenberghe 2008, 881.)

⁶⁸ (Vandenberghe 2008, 879.)

Vandenberghen artikkelissa *Deleuzian capitalism* esitetäänkin ns. rhizomaattisen sosiologian perusteet kohtuullisen ytimekkäästi. Kyse on tavasta hahmottaa yhteiskunta siten, että se aina vuotaa jostakin tai pakenee johonkin. Aina on olemassa jotain sellaista, mikä pakenee järjestelmää tai on sille mahdotonta (ainakin vielä) hallita.⁶⁹ Ei ole olemassa siis mitään selkeää kaavaa, jolla yhteiskunnan arvoitus voitaisiin ratkaista ja siten pystyttää täydellinen malli. Aina kun järjestelmä pystyttää itsensä, on se jo jostain päin hajoamassa. Mikäli yhteiskunta olisi tasapainossa, tarkoittaisi se sitä, että se olisi luultavasti kuollut tai ihmisyyys olisi siitä poistettu. Tämä on juuri monen poliitikon kuin sosiologin tai muun yhteiskuntatutkijankin ongelma. He näkevät liaksi ”mekaanista järjestelmällisyyttä” ihmiselossa.

Kysymys kuitenkin jää valitettavasti leijailemaan, että ovatko monet muutokset, joita me näemme päivittäin, tulosta työvoiman kapinasta pääomaa vastaan (eräänlaisia voittoja) vai onko pääoma itse toimija näiden muutosten suhteen. Vai ehkä totuus on jostain siltä väliltä? Ehkä totuus todella löytyy ”luokkataistelusta”, joka sijaitsee pyrkimyksissä paeta ja siten vuorostaan pääoman pyrkimyksissä estää tuo pako. Silloin se on ihan lukijasta kiinni, että kumpaa tahtoo korostaa: paon ensisijaisuutta vai pääoman vastausta siihen. On nimittäin mahdollista, että tuo vastaus aiheuttaa seuraavan ”vuodon” aivan kuin käy

---

⁶⁹ (Vandenberghen 2008, 878.)

selitykseksi, että vastaus syntyy työvoiman vastarinnasta. Kumpi tuli ensin, muna vai kana?

Lähteet:

Vandenberghe Frédéric 2008. Deleuzian capitalism. Teoksessa *Philosophy & Social Criticism*, vol 34 no 8. Sage Publications. s. 877-903.

KATSELLAAN SPEKTAAKKELIA

Debord kirjoitti, että mieluummin kuin ihmiset puhuisivat spektaakkelistä, he puhuvat mediasta, vaikka media onkin spektaakkelin logiikan hallitsema.⁷⁰ Mutta mikä ihmeen spektaakkeli? Esimerkiksi Pyhtilä tiivistä ajatuksen spektaakkelistä siten, että siinä suorat kokemukset muutetaan epäsuoriksi. Spektaakkeli välittää ihmisten välistä kommunikaatiota kuin myös muuta toimintaa. Ihminen jää mieluummin seuraamaan tapahtumaa televisioista kuin osallistuu siihen. Sanalla sanoen kyse on tavasta hajottaa ja hallita.⁷¹ Debord olisikin puhunut loppuun viedystä erottamisesta. Hänelle spektaakkeli oli elottoman autonomista liikettä, jossa elämä kääntyy konkreettisesti ylösalaisin. Se ei ole siis ainoastaan jokin kuvien kokoelma, vaan nuo kuvat välittävät ihmisten välistä yhteiskunnallista suhdetta. Debord päätyy jopa kuvailemaan, että spektaakkeli on yhtä aikaa vallitsevan tuotantotavan tulos kuin myös päämäärä. Hän ei pidä sitä minään reaali maailman lisäkkeenä, vaan todellisen yhteiskunnan epätodellisuuden sydämenä.⁷² Johdannossaan Debordin Spektaakkelin yhteiskuntaan, Jussi Vähämäki kuvasi spektaakkelia siten, että se olisi vastaus kapitalistisen tuotannon tuottamaan elämän ositteluun kuin myös eriytymiseen. Tavoitteena on koota eri elämän alueet

---

⁷⁰ (Debord 1998, 6-7)

⁷¹ (Pyhtilä 2005, 125.)

⁷²

uudelleen yhteen. Temppu on vain siinä, että näitä elämänalueita ei suinkaan koota yhteen toiminnan tai ihmisten tasolla, vaan kuvana.⁷³ Tällainen on siis meidän paljon ylistetty ”kommunikaatioyhteiskuntamme”.

Ja eikö tämä toden totta olekin näin? Emmekö me mieluummin tuijota näyttöjamme kuin osallistuisimme yhtään mihinkään? Emmekö me kuluta mediaa aivan suunnattomia määriä ja ole toisiimme yhteyksissä ennemmin kuvien kuin toiminnan tasolla? Eikö politiikastakin ole tullut yhtä mediapeliä (spektaakkelipeliä)? Ja eikö asiat ole nykyisen sosiaalisen median aikakaudella edenneet vain toiseen potenssiinsa? Nyt ihmiseltä ei välttämättä vaadita passiivista suhtautumista sellaisenaan, vaan hänen kyllä annetaan ”osallistua”, kenties sitä jopa oikein suositellaan. ”Tykkää tästä, jos olet sitä mieltä...”, ”Jaa tämä kuva, jos haluat...” ”Käytä hashtagia ’se ja se’ ja osallistu!”. Esimerkit jatkuisivat pitkälle. Näin uskoakseni tuotetaan eräänlaista pseudoaktiivisuutta, joka saa ihmisen hyvälle mielelle, koska ”hän teki jotain”, hän osallistui, vaikka tuo teko ei olisi tuottanut todellisuudessa minkäänlaista muutosta yhtään missään. Jokin vain *esittää* hänen tekoaan. Siinä sitä ihmiset sitten jakavat, tykkäävät ja twiittaavat oikein ringissä ja ihastelevat, miten jokin asia kenties ”trendaa”. Mutta kun nostaa päänsä ja katsoo ulos, niin mitään ei tapahdu. Korkeintaan tietokoneiden näyttöjen valot heijastuvat ikkunoista. Ja tähän samaiseen spektaakkelimaiseen hullunmyllyyn me kaikki osallistumme, valitettavasti.

---

⁷³ (Vähämäki 2003.)

Koska media on monella tapaa merkkien ja merkitysten välittämistä, pitääkin kysyä seuraavaa: ”Onko kielemme riisuttu kaikista aseista ja tyypistetty pelkäksi informaatioksi, yksipuoliseksi ’kommunikaatioksi?’” Tätä pohtivat jo aikanaan situationistit. Onko näet esimerkiksi sanalla ”vallankumouksellinen” enää merkitystä vain pesujauhepurkin kyljessä?⁷⁴ Tai mitenkä on uutisten laita? Vaikka pyrinkin välttämään liikoja folioita oman pääni ympärillä, niin aina uutisia seuratessa pitäisi muistaa, että ne ovat aivan samanlaisia tavaroita kuin mitkä tahansa muutkin tavarat, ja tavara on kapitalistisen fantasian sosiaalisen käytännön muoto. Kuinka syvällä me oikeastaan olemmekaan tämän asian kanssa? Luultavasti hyvin syvällä. Eihän spehtaakkeli olekaan mitään muuta kuin se momentti, jossa tavara on totaalisesti miehittänyt koko yhteiskuntaelämän.⁷⁵ Harva kuitenkaan tahtoo nähdä asioita niin ankeasti kuin ne ehkä pitäisi nähdä. Moni kyllä aavistaa, että jotain ankeaa olisi tiedossa, jos vain uskaltaisi kurkistamaan spehtaakkelin pimeään sydämeen, mutta jarruttaa viime hetkillä. On parempi elää kuin ei mukamas tietäisi, vaikka hyvinkin jotain aavistelisi. Kyse on hieman kuin yhteisestä pienestä salaisuudesta, mitä kukaan ei ääneen kerro. Kaikki kyllä tietävät toisten tietävän sen. Vasta kun joku sen möläyttää ääneen, niin kukaan ei voi enää esittää tietämätöntä. Kenties koko porukka nolostuu. Jonkinlainen *Suuri Toinen* tietää sen nyt myös.⁷⁶ Ja eikö

---

⁷⁴ (Pyhtilä 2005, 115-116.)

⁷⁵ (Debord 2005, 49.)

⁷⁶ (ks. Žižek 2007, 25.)

tämä spektaakkeli ole vähän kuin meidän yhteinen salaisuutemme? Eikö meistä suurin osa tiedä, että jotain vallan olennaista on vialla tässä meidän maailmassamme? Olemmeko onnistuneet vangitsemaan itsemme? Kummat tässä maailmassa oikein elävät: kuvat vai ihmiset?

Mutta jos olemme tämän painajaisen vankeja, niin pystymmekö siitä vapautumaan? Porvarillisen yhteiskunnan elinvoimaisuus sekä joustavuus ovat nimittäin tulosta siitä, että se kykenee kääntämään kritiikin omaksi edukseen. Jos kerta dadasta ja surrealismistakin saatiin aikaiseksi kauppatavaraa, niin aika monesta muustakin asiasta saadaan.⁷⁷ Ja eikö sosiaalinen media (ainakin se oma pieni kuplani) täytykin kaikenlaisesta kritiikistä yhteiskuntaa kohtaan? Siihen spektaakkeli näyttäisi toteavan: ”Juu, kerro toki lisää. Ei sulla ois mehukasta hashtagia tolle jutullesi? Pistetään se trendaamaan!” Ja sitten taas jaetaan ja tykätään oikein olan takaa. Toiminta tulee taas vain esitetyksi. Ja eivätkö isot firmat ota nykyään mainoskampanjoissaan haltuunsa monia yhteiskunnallisia liikkeitä? ”Ah, nyt he välittävät!”, henkäisee innostunut aktivisti. Mutta kun eivät luultavasti välitä. Pääoma osaa myydä kaikenlaisen yhteiskuntakritiikin rahasta takaisin. Joskus se jopa on aloitteellinen tässä.

Olen toki täysin tietoinen siitä, että itsekkin osallistun tuohon samaiseen leikkiin. Henkilökohtaisesti itse

---

⁷⁷ (Pyhtilä 2005, 56.)

uskon, että tässä kaikessa vastalääkkeenä olennaista on teoria. Pitää oppia purkamaan yhteiskuntaa abstraktimmin eikä jäädä jumiin pelkästään haluun, että ”jotain on nyt tehtävä!” Tämä jumitus, kun johtaa yleensä vain siihen, että tehdään jo annettujen koordinaattien mukaisesti tai sitten harrastetaan edellä esitettyä pseudoaktiivisuutta ja taputellaan itseämme omille olkapäillemme. Monet sinänsä kriittiset poliittiset blogitkin jäävät kiinni liiaksi ”tähän maailmaan”, koska eivät mene ns. ”tuotantotasolle”. Ne kuvaavat ongelman ja antavat siihen annetuissa raameissa kenties vastauksen. Mutta mitä jos ne raamit ovat se ongelma? Ehkä kukaan ei ole tehnyt ”laskuvirhettä”, vaan saamamme vastaus (yhteiskuntamme valitettava tila) on kyseiselle yhtälölle aivan oikein.

Tuskin minä kuitenkaan tässä lyhyessä kirjoituksessani onnistuin riittävässä määrin selittämään spehtaakkelia. Ovathan toiset käyttäneet sitä varten kokonaisia kirjoja, ja onhan se vähän hämmäntävä aihe. Näin ollen ainoa toiveeni onkin, että sain kenties herätettyä lukijan kiinnostuksen aihetta kohtaan. Erityisesti suuntaan toiveeni niille poliitikoille, jotka ovat niin kiihkeästi puuhaamassa jatkuvasti sitä sun tätä. Olisiko teidän aika joskus pysähtyä? Kehitellä kenties hieman kokonaisvaltaisempaa kritiikkiä eikä jankuttaa yksittäisistä asioista? Miten olisi muutama kapula spehtaakkelin rattaisiin? En näet välitä ptkääkään siitä uudesta politiikan mallista, jossa ihmisiä houkutellaan mukaan kaikenlaisiin poliittisiin ”projekteihin”, koska ihmiset eivät kuulemma jaksa sitoutua isompiin asioihin.

Noh, aivan sama sinänsä, mutta nämä pienet projektit vailla sitomista isompaan päämäärä tulevat yleensä syödyksi elävältä tai sulautetuiksi. Ne ovat kyllä tärkeitä, mutta ne pitäisi liittää toisiinsa, niillä pitäisi olla yhteinen nimittäjä. Mutta ehkä olen sitten vanhanaikainen, kun mietin tällaisia kysymyksiä, joissa luoja paratkoon saattaa esiintyä vaatimusta järjestelmällisyydestä ja uskollisuudesta alkuperäistä *elettä* kohtaan.

Lähteet:

Debord Guy 1998. Verso. Comment on the society of the spectacle. London, New York

Debord Guy 2005. Speaktaakkelin yhteiskunta. Summa. Helsinki.

Pyhtilä Marko 2005. Kansainväliset situationistit – speaktaakkelin kritiikki. Like. Vantaa.

Vähämäki Jussi 2003. Mitä on speaktaakkeli? Johdanto Speaktaakkeliyhteiskuntaan. Saatavilla: <http://megafoni.kulma.net/index.php?art=148&am=1>
Haettu: 13.3.2014

Žižek Slavoj 2007. How to Read Lacan. W W. Norton & Company, Inc. New York.

ARVON PANTTIVANGIT

Olen joskus miettinyt, miten harmaata teoriaa saisi esitettyä lukijaystävällisemmin. Kuulen näet toisinaan, että esittämäni asiat ovat liian vaikeita. Eivät ne sitä kyllä ole. Myönnän tosin, että monesti tyrkytän tekstejä väärälle yleisölle, jolta ei niinkään puutu ymmärrystä, vaan sama kielioppi kuin minulta. Viestinnän suhteen minulla olisi parannettavaa.

Olen kuitenkin sitä mieltä, että seuraava tunnettu ajatus on monella tapaa väärin: “Jos jotain ei pysty esittämään yksinkertaisesti, niin silloin ei ole sitä ymmärtänyt.” Miksi ihmiset kirjoittaisivat pitkiä kirjoja ja kehittäisivät vaikeita käsitteitä, jos asian voisi esittää lauseella tai parilla? Emmekö me ole myös todistaneet aivan tarpeeksi usein sitä, mitä tapahtuu kun ajatuksia aletaan yksinkertaistamaan? Historia on pullollaan tällaisia tapauksia. Poliittisessa mielessä en myöskään luottaisi liikkeeseen, joka on ottanut oppinsa sanakirjasta. Mutta kyllä, tiedän asian alkuperäisen yhteyden. Kunhan osoitan, että se ei kaikin puolin sovi kaikkiin asioihin.

Haluankin kirjoittaa eräästä vaarallisesta yksinkertaistamisesta. Se onkin sen luokan yksinkertaistaminen, että se on saanut sosialidemokraattiseen liikkeen solmuun useamastakin kohtaa. Silti siitä puhutaan yllättävän vähän. Aivan kuin jokin asia haluttaisiin vaieta? Tai sitten sitä ei vain

ymmärretä. Jälkimmäinen on valitettavasti varmasti lähempänä totuutta.

Uskon nimittäin Guy Standingin olleen jäljillä kirjoittaessaan, miten Labour-puolueen suurin ongelma on sen tavassa käsittää työ. Välihuomiona todettakoon, että sama vaivaa myös suomalaista sosialidemokratiaa. Ainoastaan työ, joka tehdään pomon alaisuudessa, herra-palvelija-suhteessa, siten kuin se laissa määritellään, tuntuu olevan varsinaista *työtä*.⁷⁸ Kaikki muut työn muodot kaikkoavat näkyvistä. Tämä kuvaakin karulla tapaa analyysin heikkoutta, joka vallitsee sosialidemokraattisessa liikkeessä. Ei kerta kaikkiaan kyetä näkemään asioiden taakse. Työ on työtä ja sillä selvä...

Mutta minä aion olla nyt erilainen sosialidemokraatti. Ensinnäkin pitää kysyä, miten edes voimme puhua työstä yleisesti. Yritä esimerkiksi löytää palkkatyötä tai työtä yleisesti antiikin Kreikasta. Löydät vain kasan termejä *poien, prattein, ponos, ergon, demiurgi*...⁷⁹ Antiikin kreikkalaiset avaavatkin kenties meille maailman, joka auttaa näkemään oman aikakautemme selkeämmin. Antiikin kreikkalaiset eivät esimerkiksi tunteneet käsitettä ”työ” siten, että siinä olisi yhdistyneet raadanta elämän ylläpitämiseksi ja itsensä toteuttaminen. Heidän käyttämä terminsä *ponos/labor* tarkoitti mm. koettelumusta, vaivaa sekä taakkaa. Tällainen työ nähtiin tekijäänsä orjuuttavaksi, koska hän alistui toisten tahtoon. Se esti häntä, kuten Siltala on tähdentänyt,

---

⁷⁸ (Standing 2014, 12.)

⁷⁹ Lue lisää mm. Holvaksen ja Vähämäen kirjasta *Odotustila* (2005).

tavoittelemasta mm. tunnustusta persoonalleen eli korkeampia tarkoituksia. Esiporvarillinen työ olikin Siltalan mukaan näin ollen luonteeltaan jotain vullan toista kuin porvarillinen työ, koska siihen ei sisällynyt subjektiksi tuloa työn kautta. Hän muistuttaakin, että työ oli vailla vapausperspektiiviä. Talous oli kotitalouden järkevää huolenpitoa, johon liittyivät niin väki kuin esineet. Työllä ei ollut kytköstä itsensä toteuttamiseen välineenä.⁸⁰ Työn käsitteeseen liittyy läheisesti myös jo mainitut termit *poien* ja *prattein* sekä *poiesis* ja *praksis*. Seuraan näiden määrittelyssä Vähämäen ja Holvaksen esitystä. Poien viittaa käsityöläisen tekniseen taitoon. Se on taitoa tuottaa esine. Prattein tarkoittaa toimintaa, jonka päämääränä on itse toiminta sekä toiminta hyvin. Poiesis viittaa tuotantoon, jota ohjaa ulkoinen päämäärä. Praksis viittaa itsenäiseen toimintaan, jota ohjaa sisäinen päämäärä.⁸¹ Mm. Virno on esittänyt, että nykypäivän työssä praksis ja poiesis liittyvät toisiinsa.⁸² Ja eikö se ollut vasta Ranskan vallankumous, jolloin työ murtautui ulos “käytännöllisistä kehyksistään”?⁸³ En uskokaan, että poliittinen analyysi voi olla kovin kehittyntä, jos se ei ota huomioon näitä asioita.

En olekaan peiteltyt sitä halveksuntaa, jota tunnen sosialidemokratian kyvyttömyyttä kohtaan suorittaa edes auttava tilanearvio. Pitäisi näet muistaa, että

mahdollisuus puhua työstä tavalla kuin siitä yleisesti puhutaan, edellyttää, että ensin tekeminen sellaisenaan on abstrahoitu työksi ja sen jälkeen tuo työ on vielä alistettu abstraktiksi työksi.⁸⁴ Ja valitettavan usein työväenliike on huolissaan vain ja ainoastaan tuosta abstraktista työstä, jota se yhdessä pääoman kanssa pyrkii lisäämään, koska luulee siinä nimenomaan olevan kyse *työstä* sekä ainoasta tavasta tuottaa *hyvää* yhteiskuntaan. Tässä tapahtuukin se perustavanlaatuinen virhe. Liike hylkää työn vapauttamisen. Työn vapauttamisen pitäisi koskea nimenomaan tekemistä ja konkreettista työtä (kuten se aikanaan aivan hyvin ymmärrettiin), mutta jos työ ja abstrakti työ muodostavat yhden ja saman asian liikkeen mielessä, on tavoite lähtökohtaisesti mahdoton. Ei se ole vain sattumaa, että pääomaa pyyhkii työväenliikkeellä lattiaa vuodesta toiseen.

Painitaankin hetki teorian parissa. Työn kaksoisluonne tuottaa meille kaksi käsitettä: konkreettinen työ ja abstrakti työ. Konkreettinen työ on helppo ymmärtää työksi, joka tuottaa tavaran käyttöarvon. Abstraktissa työssä on kyse taas työstä, joka tuottaa tavaran vaihtoarvon.⁸⁵ Abstraktissa työssä on kyse siis yhteismitallisesta työstä (homogeeninen), kun taas konkreettisessa työssä työ on aina, tietenkin, nimensä mukaisesti konkreettista (heterogeenista). Marxille abstrakti työ onkin nimenomaan abstraktio siitä, mitä

---

⁸⁴ (esim. Holloway 2010, 154-155.)

⁸⁵ ks. (Vähämäki 2009, 141.)

tulee tuotetuksi tavaroiden laaja-alaisessa vaihdossa.⁸⁶ Tämä laaja-alainen vaihto muuttaa myös pelkän *työn tuotteen* tavaraksi.⁸⁷ Vaihdolla on täten suuri merkitys siinä, että abstrakti työ ensinnäkään *tulee olemaan*. Vasta tuossa vaihtoa koskevassa tapahtumassa, paljastaa tavara itsessään ja muissa jotain yhteismitallista. Tavaraan liittyvä abstrakti työ ei ole siis olemassa *sellaisenaan*, vaikka sen pohjana onkin konkreettinen työ, joka on toki aina olemassa (on se sitten minkälaista työtä tahansa). Tuo konkreettinen työ ei kuitenkaan jätä jotain ”arvoatomeja”, jotka voitaisiin tavarasta noukkia esiin, pistää suurennuslasin alle ja tarkastella. Arvo sellaisenaan tulee esiin vasta tietyissä sosiaalisessa kanssakäymisissä. Marxille tavaroiden arvot eivät olekaan vakioita, koska niihin kohdistuu monet erilaiset voimat⁸⁸, joita ovat mm. työläisten keskimääräinen taitotaso, tieteen taso sekä tieteen käytäntöön saattaminen kuin myös tuotannon sosiaalinen organisointi jne.⁸⁹ Mielestäni David Harvey on tiivistänyt loistavasti sen vaikeuden, mikä käsitteeseen arvo liittyy. Arvo on aina immateriaalista, mutta objektiivista. Se taistelee vastaan tavanomaista käsitystä, että arvoa voitaisiin aina mitata. Harvey käyttää kuitenkin argumenttinaan sitä, että ei kivistäkään voi päätellä painovoimaa sellaisenaan, kuten ei tavarasta arvoakaan. Kyse on aina suhteesta. Arvo tulee kyllä esitetyksi tai kuvatuksi rahatavaran kautta, mutta se on hyvin

---

⁸⁶ (Harvey 2010, 29-30.)

⁸⁷ (ks. Pitts 2018, 13).

⁸⁸ (Harvey 2010, 22)

⁸⁹ (Marx 2013, 21).

ristiriitainen ja monimuotoinen muoto.⁹⁰ Esimerkiksi Holloway tekee aivan oikein todetessaan, että kapitalistisen yhteiskunnan subjekti ei ole kapitalisti vaan arvo. Pääoma, kasautunut arvo on se, joka todella tekee päätökset. Pääomalla on aivan oma dynamiikkansa, jonka alaisuuteen jokainen kapitalistikin asettuu.⁹¹ Jos tätä ei työväenliike ota huomioon, vaan pitää pyhänä tavoitteena, eikä välttämättömänä hetkellisenä tavoitteena, lisätä arvoa tässä järjestelmässä, on se yhtä kuin tavoite kasvattaa pääomaa. Poliitiikka ei ole tällöin millään tavalla pääoman vallalle vastakkaista. Siksi tavoitteena pitäisi olla nimenomaan murtautua ulos tuosta tavasta hahmottaa arvo, koska jos arvo tuollaisenaan jää olemaan, jää silloin aina myös pääoma olemaan ja ”proletariaatti ei koskaan onnistu kieltämään itseään.”

Kehittääksemme uusia tapoja analysoida työvoiman ja pääoman suhdetta, onkin uskoakseni mentävä Hollowayn ehdottamaa polkua pitkin työn ja abstraktin työn väliseen perustavaan konfliktiin. Hänen mukaansa me usein tunnemmekin menettävämme hallinnan tunteen, kun abstrakti työ, joka aluksi esiintyy arvotuotannon muotona, ottaa lisäarvotuotannon muodon. Kyse ei ole pelkästään siitä, että ihminen joutuu tuottamaan tuotteensa kasvottomille markkinoille vaan siitä, että ihminen joutuu myymään työkykynsä toiselle saadakseen palkkaa. Samalla hän joutuu alistumaan toisaalta annettujen työtehtävien alaiseksi. Tästä syntyy

---

⁹⁰ (Harvey 2010, 37.)

⁹¹ (Holloway 2002, 34.)

palkkatyösuhde, joka tulee vasta sen jälkeen, kun työ on alistettu abstraktiksi työksi tai vielä perustavammin: tekeminen itsessään työksi. Palkkatyösuhde muodostaakin perinteisen konfliktin palkkatyön ja pääoman välille. Tässä konfliktissa on kyse yksinkertaisesti siitä, että pääoma tahtoo repiä kaiken mahdollisen hyödyn irti työläisestä (esim. pidentää työpäivää), kun taas palkkatyöläinen pyrkii saamaan mm. parempaa palkkaa ja paremmat työolosuhteet – peräti lopettamaan riiston kaikkienensa.⁹²

Työ siis vastustaa itsensä muuttamista abstraktiksi. Virén ja Vähämäki ovat kuvanneet asiaa siten, että työ ontologisella tasolla ei tule edellytystensä tai pääoman käyttämäksi vaan tekee historiaa. Se vastustaa muuttumista yleiseksi työksi ja ”pysyttelee yksittäisten ihmisten konkreettisen vuorovaikutuksen alueella.”⁹³ Juuri tähän työn muuttumiseen abstraktiksi tulisi yhteiskunnallisten liikkeiden (kuin myös sosialidemokratian) kiinnittää enemmän huomiota. Holloway onkin kirjoittanut luokkataistelun kahdesta tasosta. Kapitalistinen tuotanto kun pohjautuu ensinnäkin *tekemisen* abstrahoinnista työksi ja toisekseen abstraktin työn riistosta. Mikäli tekemistä ei abstrahoitaisi työksi, ei riisto olisi mahdollista. Näin muodostuu kaksi erilaista kamppailua, jotka ovat toisiinsa kietoutuneet, mutta erilliset. Ensimmäinen on

---

⁹² (Holloway 2010, 154-155.)

⁹³ (Virén & Vähämäki 2011, 108.)

kamppailu tekemisen ja työn välillä ja toinen työn ja pääoman välillä.⁹⁴

Työväenliikkeen voidaan nähdä olevankin tulosta abstraktin työn taistelusta pääomaa vastaan, mikä näkyy myös siinä, että ero hyödyllisen tekemisen ja abstraktin työn väliltä unohdetaan niin teoriassa kuin käytännössä. Abstrakti työ otetaan annettuna, korkeintaan tulevaisuudessa kumottavana. Kamppailut koostuvatkin pitkälti työpaikoista, paremmista palkoista, työttömyyden torjunnasta sekä paremmista työsuhteista. Esimerkiksi Holloway pitää näitä kaikkia mitä tärkeimpinä kamppailuina, koska ne parantavat ihmisten elinolosuhteita, mutta samalla niihin sisältyy annettuna kapitalistisen hallinnan uudelleentuottaminen sekä tekemisen alistaminen. Hän korostaakin, että jos palkkatyöläisyys (tai työ itsessään) otetaan anti-kapitalistisen toiminnan pohjaksi, päädytään liike sisällyttämään pääomaan.⁹⁵

Mikä on siis se perusta, joka vallitsee työsuhteen takana? Lordon on esittänyt asian lyhyesti: yksi taho hallitsee toisen tahon elämän uudistamisen materiaalisia edellytyksiä. Toinen on näin ollen pakotettu hakeutumaan toisen palvelukseen: kun kaikki yhteiskunnassa on rahavälitteistä, on olennaista löytää pääsy rahaan. Kapitalistisessa taloudessa tätä varten on kaksi pääasiallista hahmoa: työnantaja ja rahoittaja. Näistä ensimmäinen on työläiselle tutumpi ja toinen astuu mukaan vain erityisissä tilanteissa (kuten

---

⁹⁴ (Holloway 2010, 155.)

⁹⁵ (Holloway 2010, 157, 159.)

pankkilainan kohdalla, mikä on kuitenkin itsessään ja määrältään sidottu työläisen muihin tuloihin).⁹⁶ Mieleen tulee Internetissä kiertänyt kuva, jossa erääseen vanhaan tauluun on lisätty siinä esiintyvien herrasmiesten ylle teksti. Toinen tiedustelee, miksi hän on hakemassa tätä työtä. Toinen vastaa, että on intohimoisesti nälkäkuolemaa vastaan. Palkkatyöläisten taistelut ovat siis annetussa tilassa tapahtuvaa nälkäkuoleman välttämistä. Se ei pyri tuhoamaan sitä alustaa, jossa tuo uhka esitetään, vaikka esimerkiksi monet työväenliikkeen avulla saavutetut sosiaali- ja työttömyysturvan uudistukset ovat osaltaan laimentaneet tuon uhkan voimaa. Samaan aikaan on kuitenkin muistettava, että nämä uudistukset ovat valtiollisia. Ne eivät ole työläisten itsenäisen yhteenliittymisen tuloksia. Valtio kun on historiallisesti ollut keskeinen tekijä työvoiman itsenäisen uusintamisen edellytysten pakkoluovuttajana.⁹⁷ Lisäksi nykyisin sosiaaliturvaa on vahvasti vastikkeellistettu. Se on eräs tapa ehkäistä työntekijöiden mahdollisuutta pakoon.⁹⁸

Sosialidemokraattisen liikkeen historia tarjoaakin näkökulman tähän yhteiskunnallisten uudistusten, luokkataistelun ja valtion suhteeseen. Cockshott ja Cottrell ovat kirjoittaneet siitä kytköksestä, joka vallitsee sosialidemokraattisten hallitusten ”sosialististen” uudistusten ja verorahoituksen välillä. Kun verot kerran kerätään kapitalistiselta sektorilta, niin jokainen

---

⁹⁶ (Lordon 2014, 7-8.)

⁹⁷ (esim. Virén & Vähämäki 2015, 88).

⁹⁸ (emt, 33.)

suurempi uhka tätä sektoria kohtaan vaarantaa myös nämä uudistukset. Mikäli työläisten taistelu on uhanut tätä liiaksi, on sosialidemokraattisen politiikan täytynyt suuntautua työläisiä vastaan, koska vain talouden kasvaessa ovat sosialidemokraattiset hallitukset voineet pitää lupauksensa. Tästä juontuu se tilanne, että sosialidemokraattiset liikkeet, jotka eivät ole tehneet mitään ei-tavaramuotoisen tuotantomuodon eteen, ovatkin joutuneet puolustamaan uudistuksiaan vain epämääräisillä ja moralisoivilla keinoilla.⁹⁹ Eli kun työ on järjestetty kapitalistiselta pohjalta, toimii valtio vain sen rajoissa ja pyrkii ylläpitämään kyseistä järjestystä. Mikäli joku hallitus päättää asettua vahvasti tätä vastaan, saavat he huomata pääoman pakenevan maasta ja talouskriisin saapuvan.¹⁰⁰ Tämä on loistava esimerkki siitä, miten tiettyä rajaa ei onnistuta ylittämään, mikäli taistelu sijaitsee vain abstraktin työn tasolla (palkkatyöläinen vs. pääoma) eikä itse tekemisen abstrahoisessa työksi.

Holloway muistaakin korostaa, että vaikka meidän tekemisiä hallitseekin kapitalistiset yhteiskunnalliset suhteet, ne eivät ole olemassa sellaisenaan – ne pitää luoda. Vastarinta tai kapina on aina mahdollinen. Hän antaa esimerkkejä kuten: sotilas kieltäytyy tappamasta, opettaja opettamasta ja työläinen ei tottele. Juuri tämä mahdollisuus, että työvoima nousee kapinaan, aiheuttaa sen, että pääoman täytyy investoida suunnattomia määriä energiaa ja resursseja sen torjumiseksi. Siksi

---

⁹⁹ (Cockshott & Cortrell 2012, 11.)

¹⁰⁰ (Esim. Holloway 2002, 13.)

kapitalismin olemassaolo on jatkuvaa uudelleen järjestäytymistä ja luomista sen kaikkien sosiaalisten suhteiden parissa.¹⁰¹ Tästä näkökulmasta työvoiman vastarinta tulee siis aina ensin ja pääoma pyrkii muuttumaan hallitakseen työvoiman vapautumispyrkimyksiä. Kuten Hardt ja Negri ovat asian ilmaisseet, on kapitalististen muotojen historia väistämättä reaktiivisuuden historiaa. Siinä tapahtuva systeeminen muodonmuutos tapahtuu vain pakon edessä.¹⁰²

Näin, kuten voi huomata, työn yksinkertaistaminen, sen pohtiminen vajavaisesti on johtanut siihen, että arvo pitää sosialidemokraattista liikettä panttivankinaan. Jos joku siis kaipaa yksinkertaistamista, istukoot omalla perseellään nuotioon, mutta olkoot viemättä koko liikettä sinne.

Lähteet:

Cockshott W. Paul & Cottrell Allin. 2012. Uusi sosialismi. Sosialismi.net. Tampereen Yliopistopaino. Tampere.

Hardt Michael ja Negri Antonio 2005. Imperiumi. WSOY. Helsinki.

Harvey David 2010. A Companion to Marx's Capital. Verso. London/New York.

---

¹⁰¹ (Holloway 2010, 169.)

¹⁰² (Hardt & Negri 2005, 268)

Holloway John 2002. Change the World Without Taking Power. Pluto Press. London/Sterling.

Holloway John 2010. Crack Capitalism. Pluto Press. London/New York.

Holvas Jakke & Vähämäki Jussi 2005. Odotustila - Pamfletti uudesta työstä. Kustannusosakeyhtiö Teos. Helsinki

Lordon Frédéric 2014. Willing slaves of capital. Verso.

Marx Karl 2013. Capital – A critical analysis of Capitalist Production, Volume 1 & Volume 2. Wordworth Editions Limited. Hertfordshire.

Pitts Harry 2018. A crisis of measurability? Critiquing post-operaismo on labour, value and the basic income. Teoksessa Capital & Class vol 42. s. 3-21.

Siltala Juha 2007. Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Otavan kirjapaino Oy. Kerava.

Standing, Guy. "Denizens and the precariat." A Precariat Charter: From denizens to citizens. London: Bloomsbury Academic, 2014. 1–32. Bloomsbury Collections.

Virén Eetu & Vähämäki Jussi 2011. Perinnöttömien perinne. Marx ilman marxismia. Tutkijaliitto, Helsinki.

Virén Eetu & Vähämäki Jussi 2015. Seutu joka ei ole paikka. Tutkijaliitto. Helsinki.

Virno Paolo 2006. Väen kielioppi. Tutkijaliitto. Helsinki

Vähämäki Jussi 2009. Itsen alistus – Työ, tuotanto ja valta tietokyykykapitalismissa. Like. Helsinki.

MISTÄ VIPUVARSI?

Tarkastellaan hetki sitä, minkälaisessa tilassa vasemmisto on. Esimerkiksi Harvey on tehnyt huomion, että heikko talouskasvu, korkea työttömyys ja valtion suvereniteetin menettäminen ovat kolhineet kovasti perinteistä vasemmistoa (puolueet ja ammattiyhdistysliikkeet). Näiden muutosten keskellä perinteinen vasemmisto ei ole onnistunut luomaan minkäänlaista todellista vastavoimaa pääomalle.¹⁰³ Tämä on saanut monet vasemmistolaiset toivomaan valtion suvereniteetin palauttamista ”vanhaan hyvään tyyliin”, jolloin erilaiset interventiot talouteen olivat helpompi toteuttaa. Paluussa vanhaan on kuitenkin aina jotain samaa kuin vanhassa filosofisessa ajatuksessa, että samaan virtaan ei voi koskaan astua kahdesti.¹⁰⁴ Tämä halu palata menneisyyteen tuo minulle mieleen myös Marxin huomion, miten Hegel näki asioiden tapahtuvan maailmassa aina kahdesti, mutta jätti huomiotta sen, että ensin ne tapahtuvat tragediana, sitten farssina.¹⁰⁵ Onpa tunnetusti todettu sekin, että toisinaan farssi on myös paljon traagisempi kuin alkuperäinen tragedia.¹⁰⁶ Tuskin on nimittäin mikään muuttunut sen oivalluksen suhteen, että kuolleiden tulisi antaa haudata kuolleen.¹⁰⁷ Täten

---

¹⁰³ (Harvey 2014, xii.)

¹⁰⁴ Herakleitos

¹⁰⁵ (Marx 2005, 63).

¹⁰⁶ Herbert Marcuse teki tämän lisäyksen johdannossaan Marxin tekstiin *The Eighteen Brumaire of Louis Bonaparte*. (Žižek 2009, 5).

¹⁰⁷ (Marx 2005, 66).

tilanteessa, jossa ns. vanhalta vasemmistolta on viety monin paikoin sen pohja, tulisi sen pystyä jättämään tuhkat taakseen, mutta samalla pitämään alkuperäisen ”eleen” synnyttämä liekki elossa. On oltava olemassa muitakin vaihtoehtoja kuin angloamerikkalainen malli tai ranskalais-saksalainen malli, jotka ovat molemmat vain yhden ja saman kolikon kääntöpuolet, joten sieltä ei voi löytyä vastausta.¹⁰⁸ Aivan alkuun meidän olisi kuitenkin syytä kartoittaa maaperää, jolla me kuljemme.

Tavanomaisesti voidaan ajatella, että valtio katsoo olevansa suvereeni käyttämään valtaa rajojensa sisäpuolella. Tähän samaan ajatukseen on myös demokratia nojannut. Kansalaiset valitsevat hallituksen, joka sitten edustaa kansan tahtoa valtion alueella. Tähän ajatukseen Hollowayn mukaan kiteytyy myös sosialidemokraattinen väittämä siitä, että radikaali muutos voidaan saavuttaa perustuslaillisin keinoin. Hän kuitenkin päätyy kritisoimaan ajatusta valtiovallan suvereenista mahdista siitä näkökulmasta, että koska työ on järjestetty kapitalistiselle pohjalle, niin se auttamatta rajoittaa sitä, mitä valtio voi tehdä. Valtion täytyy näytellä oma roolinsa kapitalistisessa järjestelmässä. Hollowayn konkreettinen esimerkki on, että jokainen sellainen hallitus, joka päättäisi ryhtyä merkittäviin toimiin pääoman intressejä vastaan, löytäisi itsensä hetkessä taloudellisen kriisin keskeltä ja saisi katsella, miten pääoma pakenee valtion alueelta.¹⁰⁹ Pääoma kun toimii verenä kapitalistissa yhteiskunnissa. Mikäli sen

---

¹⁰⁸ (Žižek 2017, 14).

¹⁰⁹ (Holloway 2002, 13.)

kiertokulku hidastuu tai peräti pysähtyy kokonaan, on silloin edessä kriisi, joka pistää tavanomaisen elämän aivan sekaisin.¹¹⁰ Mikä tahansa hallinto, joka siis yrittää puskea itseään toiseen suuntaan saa kohdata finanssikriisin, luottoluokituksen laskun ja niin edelleen. Pahimmassa tapauksessa edessä on jopa valtion konkurssi ja hajoaminen, kuten Brown on varoittanut. Brown myös korostaa, että samainen kohtalo vaanii yksilöä. Hänen vaaroina ovat köyhyys, arvostuksen menetys kuin myös luottokelpoisuuden menettäminen. Äärimmillään kyse on puhtaasti selviytymisestä.¹¹¹ Onko tämä tilanne demokraattinen? Esiintyykö tässä jossain kohtaa todella kansan mahdollisuus päättää omasta kohtalostaan menemällä vaaliurnille, laittamalla edustajansa töihin? Ehkä vasemmiston huono tila on kytköksissä nimenomaan demokratian huonoon tilaan. Kun mahdollisuudet vaikuttaa talouteen kaikkoavat yhä kauemmaksi, niin vasemmistolainen politiikka muuttuu moralismin kyllästämäksi puuhailuksi. Tehtävän kun tulisi olla vallata asemat takaisin siellä, missä asioilla on oikeasti merkitystä: tuotannossa. Sieltä voi löytyä se ketjun osa, josta nykäisemällä voidaan saada se kaikkienensa liikkeelle.

Tarkastellaan hetki lähemmin Euroopan tilannetta. Eurooppalainen kapitalismi on nimittäin hyvin epädemokratisoitu. Yhä useammin kansalliset talouspolitiikat on alistettu kasvavissa määrin ylikansallisille toimijoille, kuten Euroopan komissiolle

---

¹¹⁰ (Harvey 2010, vi.)

¹¹¹ (Brown 2015, 22.)

tai Euroopan keskuspankille, jotka ovat yleisen (popular) demokratian saavuttamattomissa.¹¹² Meillä on siis selkeä ”demokratiavaje” Euroopassa tai vielä tarkemmin EU:ssa. Mutta miten korjata tuo vaje? Tulee kenties pohtia vakavasti sitä vaihtoehtoa, onko kyse samanlaisesta demokratiavajeesta kuin entisissä kommunistisissa maissa, joissa se oli kokonaisuuden vääjäämätön elementti.¹¹³ Toisin sanoen on mahdollista, että ongelma on syvemmillä rakenteissa eikä vain siinä, että ihmiset eivät osaa toimia ”demokraattisemmin” annetuissa raameissa tai että vain tietyt ”mätämunat” pilaavat koko systeemin. Onhan Streeck tehnyt aivan oikean huomion, että Euroopan Unioni ei muuttunut liberalisointivälineeksi yllättäen vuoden 2008 jälkeen. Hän painottaa, että se on ollut sitä vastaavien prosessien mukaisesti jo 1980-luvulta lähtien.¹¹⁴ Tämä demokratian hiljattainen väistyminen tulisikin ottaa vakavasti, mikäli vasemmistolaiset liikkeet tahtovat olla muutakin kuin pelkkiä lastuja laineilla. Mutta miten vastata tähän? Miten pelastaa demokratia? Vastaus on sama kuin edellä: on mentävä tuotannon todellisuuteen. Se on se vipuvarsi.

On aika palata niin sanotusti juurille, sinne mistä puu aloittaa kasvunsa. Olenkin valmis hyväksymään Vähämäen esittämän väitteen, että poliittisesti hyödyllisintä on aloittaa työn ja välttämättömän työn välisestä suhteesta. Hänen mukaansa siten päästään asioiden lattiatasolle, jossa työn ja pääoman antagonismi

---

¹¹² (Streeck 2014 A, 44.)

¹¹³ (Žižek 2017, 13).

¹¹⁴ (Streeck 2014B, 102-103.)

avautuu. Vähämäen lähtökohtia ovat siis tuotantovälineet, koneet sekä laitteet ynnä niiden kehitys. Tästä päästään etenemään kohti työn järjestämistä ja lopulta työläisten keskinäisiin suhteisiin, jota voidaan kutsua siis luokkakokoonpanoksi.¹¹⁵ Uskoakseni vain menemällä lattiatasolle voi työväenliike ja poliittinen vasemmisto löytää itsensä uudelleen. Tämä johtuu siitä, että jos pääoma pystyy yhdellä liikkeellä laittamaan polvilleen demokratiat, niin on kysyttävä, miten liikkeeseen voidaan vastata. Kuten edellä on nähty, siihen ei voi vastata pelkästään parlamentaarisesti, vaan pitää toimia tuotannossa. Tämän takia perinteiselle vasemmistolle olisi tärkeää kehittää esim. ammattiyhdistysliikettä siihen suuntaan, että se pystyy oikeasti toimimaan tuotannossa työvoiman puolella. Toisaalta pitää välttää sitä ajatusta, että valtiovallalla ei olisi merkitystä. Sillä on hyvinkin paljon merkitystä, mutta tällä hetkellä se on hyvin voimaton (vasemmistolaisesta näkökulmasta). Tuota voimaa on ruokittava ulkoapäin. Sitä on ruokittava ottamalla asemat takaisin tuotannossa. On aloitettava työvoiman ja pääoman suhteesta. Vain siten voidaan pelastaa demokratia ja lopettaa se kiristys, jota pääoma voi nyt kansakuntia kohtaan harjoittaa.

---

¹¹⁵ (Vähämäki 2014, 74.)

Lähteet:

Brown Wendy 2015. Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution. Zone Books. New York.

Harvey David 2010. The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism. Oxford University Press.

Harvey David 2014. Seventeen Contradictions and the End of Capitalism. Oxford University Press.

Holloway John 2002. Change the World Without Taking Power. Pluto Press. London/Sterling.

Marx Karl 2005. The Eighteen Brumaire of Louis Bonaparte. Teoksessa Communist Manifesto and other writings Barnes & Noble Books. New York. S. 61-170.

Streeck Wolfgang 2014 A. How Will Capitalism End? Teoksessa New Left Review 87, May-June 2014. s. 35-64. Saatavilla:

<https://newleftreview.org/II/87/wolfgang-streeck-how-will-capitalism-end> Haettu: 29.9.2017

Streeck Wolfgang 2014 B. Buying Time – The delayed crisis of democratic capitalism. Verso. London/New York.

Vähämäki Jussi 2014. Arvosta rahan. Vallankumoukset ylhäältä kapitalismin dynamiikassa. Teoksessa Poliittinen talous 2(2014) :1 sivut 68-85. Saatavilla: www.poliittinentalous.fi/ojs/index.php/polital/article/download/24/20 Haettu: 17.11.2016.

Žižek Slavoj 2009. First as tragedy, then as farce. Verso. London.

Žižek Slavoj 2017. Uusi Luokkataistelu – Terrorismin ja pakolaisuuden todelliset syyt. Into. Helsinki.